

L'holocaust nazi

Florencio Jiménez Burillo

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la col·laboració del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació.

Coordinació editorial: Lluís López

Edició: Jordi Pérez Colomé

Direcció editorial: Lluís Pastor

Disseny del llibre i de la coberta: Natàlia Serrano

Primera edició en llengua catalana: desembre 2005

© Florencio Jiménez Burillo, del text

© Editorial UOC, d'aquesta edició

Av. Tibidabo, 45-47, 08035 Barcelona

www.editorialuoc.com

Impressió: Reinbook

ISBN: 84-9788-371-3

Dipòsit Legal: B-45.717-2005

Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny general i la coberta, pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap forma, ni per cap mitjà, sigui aquest electrònic, químic, mecànic, òptic, gravació, fotocòpia o qualsevol altre, sense la prèvia autorització escrita dels titulars del copyright.

Què vull saber

Lectora, lector, aquest llibre li interessarà si vostè vol saber:

- D'on prové l'antisemitisme.
- Com era Hitler i com va poder arribar al poder.
- Com van manipular els nazis algunes teories "científiques".
- Per què els nazis volien exterminar els jueus.
- Com es comporta un ésser humà en una situació límit com és un camp de concentració.
- Quin paper van tenir els ciutadans alemanys durant el domini nazi.
- Quines són les principals explicacions que s'han proposat sobre el genocidi.

Índex de continguts

Què vull saber	3
Com explicar-ho?	7
LA INESTABLE REPÚBLICA DE WEIMAR	10
LA TRADICIÓ ANTISEMITA OCCIDENTAL	14
El concepte 'científic' de raça	18
El pla nazi sobre l'eutanàsia	22
LA FIGURA DE HITLER	24
Gandul, caporal i líder	25
Un panflet autocomplaent	27
ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ	31
Les deportacions en trens	33
Una crueltat diària inimaginable	35
Les reaccions de les víctimes	40
ELS CIUTADANS DEL TERCER REICH	52
La tranquil·litat dels jueus	52

La gran majoria d'alemanys	56
Què sabien de l'extermini	58
LES EXPLICACIONS DEL	62
GENOCIDI	
Els grans factors	62
L'obediència a l'autoritat	71
Les raons individuals	75
Bibliografia	90

Com explicar-ho?

Simon Wiesenthal –un supervivent de l'holocaust– explica en les seves memòries que el setembre de 1944 un cap de les SS li va dir: "Imagini's que arriba a Nova York i li pregunten: 'Com li va anar al camp de concentració alemany?' Vostè sap el que va passar –va continuar el nazi– i vol dir-los la veritat. Però ells no el creuran. Diran que vostè és boig i fins i tot el podrien enviar a un manicomi."

En efecte, després d'haver llegit els estudis i testimonis imprescindibles sobre el nazisme i l'holocaust –i després d'haver vist pel·lícules sobre el genocidi–, la resposta més immediata, abans fins i tot que la indignació, és la d'incredulitat. Com escriu el filòsof Giorgio Agamben, el que va succeir durant el règim nazi sembla que supera la nostra capacitat de comprensió, de manera que si, no sense esforç, aconseguim desfer-nos de l'estupor, el més important que podem fer és "un comentari perpetu sobre el testimoni". Un comentari que, en el nostre cas, utilitzarà el llenguatge de les ciències socials per intentar donar alguna explicació d'aquell autèntic infern i, si és possible, extreure'n alguns ensenyaments perquè aquell horror mai més no torni a succeir.

El genocidi nazi planteja importants desafiaments a l'anàlisi social. Des d'un punt de vista teòric, és extraordinàriament fàcil –i després en veurem alguns exemples– incórrer en explicacions reduccionistes que, per elles mateixes, són incapaces d'explicar coherentment un esdeveniment tan complex. La investigació de l'holocaust crea nous dubtes sobre la capacitat explicativa dels models científics que s'usen. Si, com s'ha repetit tantes vegades, l'ètica tal i com es va posar de relleu en Auschwitz ha esfondrat els venerables principis ètics de la nostra tradició cultural, no menys raó tenen Kren i Rappoport quan afirmen que, després del genocidi, s'ha de reconceptualitzar l'epistemologia sociopsicològica i la seva ingènua, si no una altra cosa pitjor, pretensió lliure de valors. Entre aquestes explicacions reduccionistes de l'holocaust tenim per exemple la psicopatia de Hitler, el mal que nia en cadascun de nosaltres, la desventurada col·laboració de la raó instrumental i la divisió burocràtica del treball.

Quan s'escriu sobre l'horror nazi és summament difícil observar el majestuós i impersonal precepte de tractar els assumptes humans com si fossin qüestió de línies, cossos i superfícies. Certament, mai com davant d'aquest crim no es compleix aquella dita del psicoanalista Jacques Lacan que la paraula sempre mata la cosa. Veritablement i encara que se'ns apareguin com a insuficients els epítets adequats per al comportament dels nazis, una postura mínimament

realista obliga a utilitzar certes paraules –"criminal", "assassí", "genocida", "bèstia", "espant"– com les justes per descriure el que va passar.

LA INESTABLE REPÚBLICA DE WEIMAR

En la seva esplèndida obra sobre el Tercer Reich, l'historiador Michael Burleigh ha descrit magistralment el context històric anterior a l'ascens de Hitler al poder, i també les circumstàncies que el van propiciar. L'estiu de 1914 esclata la Primera Guerra Mundial, que s'acaba amb la derrota d'Alemanya, i el preu: més de sis mil morts cada dia durant quatre anys i mig. El kàiser Guillem abdica el novembre de 1918 mentre el govern es rendeix als aliats.

El final de la guerra va representar per a Alemanya l'acceptació d'unes clàusules duríssimes que immediatament van ser executades: pèrdua de totes les colònies, separació d'Àustria, desaparició de les acadèmies militars i pràcticament de tot l'exèrcit i indemnitzacions elevadíssimes. Els alemanys van haver d'assumir, a més, la seva "culpabilitat" exclusiva per la contesa i van haver de lliurar els criminals de guerra. Així es va firmar el tractat de Versalles, que va ser rebut per la nació alemanya com una humiliació colossal.

El gener de 1919 es funda a Alemanya la República de Weimar, atacada des d'aquell mateix moment per diversos partits de dreta i esquerra. Va

sobrevenir llavors un període de gran inestabilitat social amb diversos assassinats polítics, entre els quals el del ministre d'Afers Exteriors, un jueu anomenat Walter Rathenau, que la premsa de la dreta anomenava "la maleïda jueva". Aquell mateix any es funda l'NSDAP, el Partit Nacional Socialista Obrer Alemany –al qual més tard es va afiliar Adolf Hitler. Puja vertiginosament la inflació, augmenta la desocupació, hi ha gana i molts suïcidis. El 9 de novembre de 1923, Hitler –cap màxim ja del partit nazi– i un antic general encapçalen a Munic una manifestació d'uns dos mil extremistes que és dissolta violentament per la policia. Hitler en resulta lleument ferit.

Com a conseqüència d'aquest intent de cop d'estat el futur genocida és jutjat i condemnat a cinc anys de presó dels quals només va complir nou mesos. És llavors, el 1924, quan escriu *Mein Kampf* (La meua lluita). Entre 1924 i 1928 millora lleument la situació, però l'espectre polític es va configurant en dos blocs: un partit comunista fort i un conjunt de partits de dreta; liberals i socialdemòcrates van perdent representació parlamentària. Durant aquells anys els jueus eren menys de l'1 per cent de la població (uns cinc-cents mil) i ocupaven posicions destacades en els àmbits del periodisme, l'art, la banca privada, el comerç i els grans magatzems.

La República de Weimar mai no va tenir una existència estable. Entre 1919 i 1933 hi va haver vint governs, alguns de només dotze setmanes de durada.

El Parlament estava greument desprestigiats i es va escampar l'opinió que els partits polítics "dividien la nació". Com a conseqüència de la depressió de 1929 el nombre d'aturats el febrer de 1932 superava realment els set milions i mig —és a dir, el 33 per cent de la població activa. Van augmentar extraordinàriament la delinqüència, la prostitució i el vandalisme. Hi havia llargues cues als menjadors de beneficència i la gent venia els seus estris a les cantonades.

El partit nazi tenia ja un milió d'afiliats, mentre que gran part de la classe obrera veia els partits d'esquerra amb desconfiança. Entretant, hi havia constants xocs violents entre les organitzacions paramilitars dels nazis —les SA— i dels comunistes. És important advertir que la "qüestió jueva" llavors no es plantejava, encara que hi havia forts corrents d'opinió antisemita. Les classes mitjanes urbanes i la pagesia rural, empobrides, estaven atemorides davant dels comunistes i progressivament van anar enyorant un "líder fort" que els donés seguretat. Ja aleshores, el partit nazi va començar a parlar d'ordre, raça, nacionalisme, i a oferir receptes per acabar amb l'atur.

Hitler proclamava que el seu no era un partit com la resta, sinó un moviment incontenible que portaria de nou el benestar i restauraria la grandesa alemanya. Enmig d'una enorme tensió social i política, en les eleccions generals de juliol de 1932, Hitler obté un 37 per cent dels vots i 230 escons (només quatre anys abans n'havia obtingut el 2 per cent, sense

representació parlamentària). El dia de la votació d'aquelles eleccions generals hi va haver dotze morts per violència política. La inestabilitat social va continuar amb el partit nazi a l'oposició. El novembre d'aquell any, se celebren unes altres eleccions en les quals Hitler perd dos milions de vots i passa a tenir 196 escons. Amb tot, i després de successives maniobres i converses amb els partits de dretes, el gener de 1933, Hitler és nomenat canceller d'Alemanya. En els comicis de març els nazis obtenen un 52 per cent dels vots, amb 340 escons, encara que queden lluny de la majoria dels dos terços necessaris per canviar la Constitució. Una constitució que, d'altra banda, ja era lletra morta.

A partir d'aquell moment, i de manera vertiginosa, Hitler comença a promulgar lleis i decrets en virtut dels quals es posaven fora de la llei els partits polítics, s'aplicava la pena de mort amb caràcter retroactiu i es confinaven en els primers camps de concentració més de cent mil presos polítics. Es van aprovar lleis que autoritzaven l'eugenèsia per als malalts mentals i els delinqüents sexuals. En un discurs pronunciat el 1936 el cap de la Gestapo Heinrich Himmler, davant d'un públic de juristes, va expressar clarament la situació del dret amb els nazis al poder: "Per a mi, és completament indiferent el fet que una norma legal es pugui oposar a les nostres accions."

LA TRADICIÓ ANTISEMITA OCCIDENTAL

Com escriu el periodista i historiador Goldhagen, durant els últims dos mil anys: "Els jueus han estat el grup que més ha suscitat els prejudicis profunds d'un conjunt més nombrós de persones. L'antisemitisme, la més resistent i verinosa de les males herbes, ha florit en tots els entorns, ha sobreviscut a èpoques històriques, ha superat les fronteres nacionals, els sistemes polítics i les formes de producció."

D'altra banda, el prejudici antisemita va ser segurament el sentiment més profund i durador que va tenir Hitler tota la seva vida fins a tal punt que hi ha autors que, de manera inacceptable, redueixen de manera causal l'holocaust a aquesta creença bàsica del genocida.

En efecte, com afirma Goldhagen, l'actitud antijueva és ja evident en els textos del Nou Testament. La crucifixió de Jesucrist va plantejar greus contradiccions a la doctrina cristiana: la negació de la divinitat de Jesús determinava que o els jueus eren uns deïcides –i, per tant, creditors de gravíssimes penes si no es convertien– o si tenien raó la doctrina cristiana era clarament errònia. De manera que triomfant ja l'Església catòlica des del segle IV, els pares de

L'Església van iniciar la vella lletania d'estereotips que els ha acompanyat des de llavors: enemics de la fe, assassins de profetes, corruptes, luxuriosos. L'any 1096, en la primera croada, es va dur a terme la matança de Jerusalem enmig de terribles rumors: els jueus necessitaven sang de nens per elaborar el pa àzim de la Pasqua Jueva. I no només això: la raça maleïda enverinava els pous d'aigua i provocava així la pesta negra.

L'Església catòlica, per cert, no va ser l'única a demonitzar els jueus. El mateix Luter, el 1543, va publicar un escrit titulat "Sobre els jueus i les seves mentides" en el qual els qualificava de poble maleït alhora que exhortava els prínceps alemanys a cremar les seves sinagogues, prohibir l'ensenyament als rabins i expropiar-los com havien fet a França, Bohèmia i Espanya.

La Revolució Francesa va representar certa atenuació del moviment antisemita, almenys en els estaments il·lustrats. No obstant això, mai no es va esvaïr la sospita cap als conversos, però com que era indemostrable l'autenticitat de la seva conversió al cristianisme va sorgir llavors l'espantosa consigna de la neteja de la sang, utilitzada després pels nazis per demostrar la puresa ària dels alemanys sospitosos de contaminació jueva. No va passar gaire temps sense que ressorgís vigorosament l'antisemitisme. El 1916 Jacob Friedrich Fries publica un assaig titulat "Sobre el perill que corren la prosperitat i el caràcter dels

alemanys a causa dels jueus". De nou apareixien aquí els antics clixés mentals juntament amb d'altres de nous, com la seva oculta intenció com a grup polític de dominar la nació alemanya. Per tant, en ple segle XIX, el model cultural alemany vigent en aquell moment sobre els jueus incorporava com a creences fonamentals que els jueus eren biològicament diferents dels alemanys, que eren una mica estranys a la nació i que qualsevol mal que ocorregués a Alemanya era culpa seva.

L'inventor de l'antisemitisme

El 1879 un periodista, Wilhem Marr, va encunyar el terme "antisemitisme" per designar la forma moderna d'odi al judaisme com a modalitat diferent de l'antic odi cristià. I, sens dubte, Marr constataba que els jueus ja s'havien apoderat del país. No estava sol, per cert, aquest periodista: predicadors protestants com Adolf Stoecker –fundador del Partit Socialcristià– i historiadors com Von Triestschke escrivien, per exemple, que "els jueus són la nostra desgràcia". Digne de menció és T. Fritsch, autor d'un *Manual sobre la qüestió jueva*. El mateix Hitler va llegir aquest tractat –quaranta edicions– a Viena abans de 1914, del quals va prendre, sens dubte, idees, que després es van plasmar en lleis. Per exemple, que els aris no havien de mantenir relacions comercials ni socials amb els jueus i, encara menys, relacions sexuals.

Durant l'últim terç del segle XIX, en suma, l'antisemitisme estava profundament arrelat a Alemanya i era compartit pràcticament per tots els grups socials, des de la pagesia fins als catedràtics de

universitat. Entre 1879 i 1900, segons Goldhagen, van aparèixer 1.200 publicacions sobre el problema jueu (un problema generat, recordem-ho, per l'1 per cent de la població total!). El contingut d'aquestes publicacions insisteix –de vegades inventant-se-les– en les velles acusacions: els jueus soscaven la societat, corrompen els costums, són paràsits improductius que xuclen la sang alemanya, i –contradictòriament– són poderosos i controlen la riquesa del país. Juntament amb els estereotips s'esmenten mesures discriminatòries que van més enllà de l'anterior exclusió: es demana ara l'expulsió perquè són un "cos maligne estrany". El pas següent, com després es veurà, no podia ser cap altre que l'extirpació.

La revolució bolxevic, teòricament, va significar cert avenç en l'alliberament per al col·lectiu jueu, però entre 1918 i 1923, a Rússia i a Ucraïna, hi ha més de cent mil víctimes jueves. El novembre d'aquell mateix any el ministre d'Afers Exteriors de la Gran Bretanya, Lord Balfour, en la seva cèlebre "Declaració" dona suport a la creació d'un Estat nacional jueu a Palestina. El 1948, a la fi, es va crear l'Estat d'Israel. El que ha vingut després és conegut per tothom, des de la guerra dels Sis Dies fins a les barbaritats del Govern de Sharon.

El segle XIX, com és ben sabut, és el segle de Darwin i de Mendel. Tots dos van establir les bases de la biologia moderna, i les seves colossals aportacions de fons al coneixement de la naturalesa humana

queden fora de discussió. Però el que ara cal destacar és com les seves idees van ser manipulades per posar-les al servei dels prejudicis antisemites que estem examinant. Aquesta manipulació es va dur a terme mitjançant la noció de raça.

El concepte 'científic' de raça

La continuïtat i la persistència del prejudici antisemita durant els seus dos mil anys d'existència s'havien elaborat en l'àmbit estricte de l'actitud. És a dir, es tractava d'estereotips negatius, odis profunds i eventuais, conductes discriminatòries i fins i tot assassines. Però tot discorria en un àmbit ideològic, mancat de suport material sòlid. Doncs bé, aquesta base ferma que fins llavors no s'havia trobat, la va trobar l'antisemitisme en el concepte "científic" de raça.

Després del descobriment d'Amèrica, els europeus "civilitzats" es van trobar amb un nou món poblat de "salvatges" sobre la humanitat dels quals van sorgir dubtes molt seriosos: ¿estaven fets, veritablement, a imatge i semblança de Déu? Tenien ànima? Eren racionals? La seva mateixa aparença física desafiava els textos bíblics respecte a la unitat d'origen de la humanitat, de manera que Paracelso —eminent catedràtic suís de medicina—, el 1520, va sentenciar que aquella gent eren els descendents d'uns éssers produïts per un acte separat de creació. En definitiva, no eren fills d'Adam i Eva. Però aquell origen qüestionava

encara més la seva justa humanitat. Per això, el 1537, el papa Pau III va haver de cancel·lar qualsevol polèmica i va decretar que els acabats de descobrir eren humans i, per tant, capaços de ser convertits a la vertadera religió.

No obstant això, el pensament modern va entendre que les diferències evidents entre els humans era un assumpte que mereixia ser investigat. Unes diferències físiques que després van ser teoritzades, en un altre àmbit, com a desigualtats morals, polítiques i culturals. I diem en un altre àmbit perquè hauria de ser obvi que les diferències naturals (físiques) entre els individus de cap manera poden legitimar les desigualtats (polítiques) entre ells. La Il·lustració va afirmar la unitat de l'espècie humana com a creença fonamental.

Tanmateix, aquesta creença tan universal i il·lustrada es va anar esvaint a mesura que es refermaven els projectes colonitzadors –esclavistes– de les poderoses nacions civilitzades, de manera que el segle XIX es va accentuar l'estudi de les diferències humanes, alhora que anava adquirint un apogeu extraordinari la nova noció, ja "científica", de raça. Des dels seus mateixos orígens aquesta noció denotava no només les patents diferències morfològiques individuals sinó, més profundament, unes diferències intel·lectuals i morals –totes dues– que impossibilitaven aquests grups racials per a qualsevol empresa civilitzadora i que, per tant, justificaven la

seva posició desigual en les societats.

Durant el segle XVIII hi va haver nombrosos estudis científics sobre les races, que incloïen diverses tipologies, generalment atenent criteris geogràfics. Al cap i a la fi, les diferències de trets físics es devien a factors externs, com per exemple el clima. Eminents tractadistes com Bufón, Hunter i Blumenbach van postular diferents classificacions de les races (caucàsica, mongòlica, etiop, americana, malaia) i van insistir en la dificultat d'establir límits.

Lamentablement amb el temps es va passar de donar importància als elements ambientals a fonamentar les diferències en elements biològics. Al final d'aquest segle l'explotació del cotó va fer augmentar enormement el comerç d'esclaus. Era necessari, doncs, "justificar" la institucionalització creixent de l'esclavatge, i la nova ciència biològica va subministrar els arguments i va servir obertament com a cobertura ideològica.

D'aquesta manera, eminències científiques reconegudes com Samuel Morton –fundador de la craniometria– o Louis Agassiz –professor de Harvard defensor del poligenisme – van demostrar al món coses com que la mida del cervell es correlacionava positivament amb la intel·ligència –si la teoria deia que el crani dels negres és més petit que els dels blancs, la conclusió sobre la seva inferioritat intel·lectual era irrefutable–, que hi va haver diferents races creades en geografies diferents o que de cap manera no es poden

barrejar les unes amb les altres, ja que naixerien fills no fèrtils com els muls.

Cal precisar que aquests clarividents no anaven contra l'esperit del seu temps. Els seus llibres van assolir una difusió extraordinària i eren comentats de manera favorable. Les teories de Darwin van reforçar les tesis racistes. En les universitats europees i americanes es van consolidar disciplines com l'antropologia física i la craniometria, les quals estaven d'acord amb la superioritat natural d'unes races sobre les altres i, per tant, també amb la seva subordinació natural a l'estructura de poder de la societat.

Un cosí de Darwin, Francis Galton, va exercir un paper molt important en aquells temps. Racista convençut, va argumentar arduosament la desigualtat natural entre les classes socials i la superioritat de la raça anglosaxona. Va ser també un defensor fervorós de l'eugenèsia —ell no va tenir fills— i de només permetre l'aparellament sexual en matrimoni dels més adaptats. Els inferiors, en canvi, havien de ser esterilitzats o, si més no, se'ls havia de prohibir la reproducció.

En definitiva, tot això ens demostra que el racisme i les mesures eugenèsiques no van ser exclusius del nazisme, sinó que eren creences generalitzades als països avançats, tot i que, sens dubte, enlloc no es van utilitzar de manera tan criminal com a Alemanya.

El pla nazi sobre l'eutanàsia

Anys abans que Hitler aconseguís el poder el 1933, en algunes nacions occidentals es va estendre la creença que hi havia determinats grups en la societat –alcohòlics, criminals, deficients mentals– la reproducció dels quals aniria debilitant a poc a poc el país. Tenien gens defectuosos i la medicina i els programes d'assistència social perpetuaven l'existència indesitjable d'aquests individus actuant com a antídots del procés de selecció natural.

En acabar la Primera Guerra Mundial, el doctor alemany Heinz Potthof, membre de l'Associació Liberal Progressista (*sic*), deia: "Cal gastar-se diners per ajudar les persones sanes i no els esguerrats i idiotes improductius". I el 1920, un llibre titulat *Permiso para la destrucción de vida indigna de vida*, escrit per un eminent jurista (K. Binding) i un psiquiatre (A. Hoche), enaltia el costum espartà de matar nens dèbils o malaltissos. Durant els anys següents van continuar apareixent obres els títols de les quals, per ells mateixos, estalvien qualsevol comentari: *Ciència racial dels alemanys* o *Ciència racial dels jueus*, o aquest altre *La naturalesa criminal dels jueus*, en el qual, palesament, se'n demanava l'exterminació. Les lleis sobre esterilització aprovades el 1933 van deixar via lliure a la intervenció dels equips de psicòlegs i metges. Hitler havia dit que "per sobre del dret a la llibertat personal hi ha sempre el d'haver

de preservar la raça".

'Ja n'han mort vuitanta mil'

En un article esborronador, García Marcos ha documentat alguns detalls del pla nazi sobre l'eutanàsia. Cap a 1933, hi havia a Alemanya uns 340.000 malalts ingressats en hospitals psiquiàtrics. En el partit nazi militaven el 45 per cent dels metges alemanys i a ells els va correspondre el "sanejament" de la societat alemanya amb mesures d'higiene racial. Hi havia "cases de maternitat" on joves alemanyes racialment pures eren fecundades per membres de les elitistes SS. Però el més greu va tenir lloc a partir del decret de setembre de 1939 en el qual s'autoritzava l'extermini dels malalts mentals ingressats als manicomis. Goebbels, el ministre de Propaganda, va anotar al seu diari el 31 de gener de 1941: "Ja n'han mort vuitanta mil; encara n'han de morir seixanta mil més." El procediment solia ser assassinar-los en una cambra de gas amb dutxes col·lectives i després passar els cadàvers a forns crematoris. Era un assaig general de la solució final del problema jueu. Als familiars, en una carta de condol, se'ls informava que havien mort per una causa inventada i que havien estat incinerats per raons d'higiene. Després que el bisbe Von Galen denunciés enèrgicament aquests fets, es van suspendre els assassinats i van traslladar tota l'"experiència" als camps d'extermini.

LA FIGURA DE HITLER

S'ha escrit que, després de Jesucrist, cap personatge històric no ha tingut tants estudis biogràfics com Hitler; biografies de valor molt desigual, naturalment. N'hi ha algunes de molt recomanables –les de Bullock, Fest i Kershaw–, mentre que d'altres, per dir-ho suaument, són excessivament especulatives. Ha estat en l'àmbit de la psicohistòria –un intent decebedor d'unir psicoanàlisi i història– on s'han proposat les anàlisis més extravagants.

Segons aquesta disciplina, no només la conducta de Hitler, sinó tot el sangonós episodi nazi, s'explicarien per mitjà de les vicissituds edípiques del genocida (Waite), del seu contagi de sífilis per una prostituta vienesa –naturalment jueva– (Hayden), del seu impuls reprimat d'assassinar "una mare fàlica" (Brosse), d'una necrofilia congènita acompanyada d'impulsos sadomasoquistes (Fromm) o d'una homosexualitat reprimida (Machtau).

El diagnòstic d'altres és rotundament psicopatològic, i encara que varia l'etiqueta nosològica, hi ha un acord en el fet que la síndrome que millor li quadraria és la d'esquizofrènic paranoic

(Scharffenberg).

Llegint tot això, el veritablement sorprenent és com un personatge així va poder arribar on va arribar. No cal dir que una gran majoria d'alemanys li van donar suport, fins i tot el van venerar, i que el seu despotisme s'assentava més en la popularitat que en el terror. Era un gran orador —ell mateix es complaïa a reconèixer-ho—, racista ferotge, amb una memòria colossal i mancada de qualsevol idea civilitzadora.

Gandul, caporal i líder

Nascut a Àustria el 1889, fill d'un funcionari —Hitler va abominar posteriorment del funcionariat—, als divuit anys es va instal·lar a Viena i va gandulejar sense fer res concret després del seu intent frustrat d'estudiar a l'Acadèmia de Belles Arts. Malvivia d'una pensió d'orfandat i pernoctava ocasionalment en institucions municipals de beneficència. De vegades aconseguia vendre els seus quadres a través de jueus, els quals llavors semblava que no odiava. S'ignora quines eren les seves lectures, encara que sabem que adorava Wagner —un declarat antisemita.

El 1913, amb 24 anys, es trasllada a Munic on va continuar vivint pobrament fins que es va allistar com a voluntari per combatre en la Primera Guerra Mundial. Allà va ser caporal de l'exèrcit i va ser condecorat amb la Creu de Ferro al valor personal. Torna a Munic i en un curs de l'exèrcit meravella els comandaments amb la seva oratòria. Ingressa en

l'anomenat Partit Alemany dels Treballadors, les reunions del qual es feien en una cerveseria i que, a partir de 1920, es va denominar Partit Nacional Socialista dels Treballadors Alemanys (NSDAP), amb dos mil afiliats.

Una vegada és cap del partit nazi, crea les SA, un grup de militants especialment violents amb els quals el 1923 intenta enderrocar la República de Weimar. Jutjat i condemnat el febrer de 1924, surt en llibertat nou mesos més tard. Aleshores ja funcionava un segon grup paramilitar, les SS, un cos d'elit els membres del qual tenien majoritàriament una qualificació universitària.

El partit nazi va desenvolupar una incessant activitat proselitista a les fàbriques, entre els camperols. El 1931 els estudiants nazis controlaven els sindicats de la universitat alemanya. En aquest període el partit nazi fins i tot va arribar a editar fulletons de propaganda en Braille per aconseguir vots entre els cecs.

Després de conquerir el poder el 1933, Hitler imposa una dictadura implacable entre les mostres d'adhesió constants de la gran majoria dels alemanys. Es llança a la guerra i és derrotat. Durant les últimes setmanes abans del final de la Segona Guerra Mundial era una "ruïna humana balbucejant" a qui ningú no obeïa. Abans de suïcidar-se el 29 d'abril de 1945, va expulsar Goering i Himmler del partit. En el seu testament, aquest criminal encara instava els dirigents

de la nació "a complir escrupolosament les lleis de la raça i a oposar-se implacablement a l'emmetzinador universal de tots els pobles, el judaisme internacional". Però no hi ha res més instructiu per calibrar l'estatura intel·lectual i moral de genocida com recordar breument algunes de les seves idees –per anomenar-les d'alguna manera– tal com les va exposar en el seu pamflet titulat *Mein Kampf* (La meva lluita).

Un pamflet autocomplaent

Escrit després de la seva detenció i condemna el 1924, el llibre es va publicar el 1927. Deu anys després se n'havien venut 2.290.000 exemplars. Abans de res, cal dir que així com hi ha gens defectuosos responsables de greus malalties, de la mateixa manera hi ha idees i creences –els "memes" del sociobiòleg Dawkins– essencialment malignes. *Mein Kampf* és un "meme" letal. Realment no podia ser cap altra cosa, ja que el seu autor va representar un desastre per a la humanitat.

Segons l'historiador Joachim Fest, aquesta obra emana "una fetor florida d'estretor espiritual i caracteriològica". És en veritat sorprenent com l'autor d'un engendrament monstruós com aquest va arribar a manar –per mitjans democràtics– en una de les nacions intel·lectualment més excel·lents del món. L'estil del pamflet és insofriblement autocomplaent. Per les seves pàgines circulen idees que farien riure si no fos per les conseqüències que van tenir.

En el prefaci, Hitler estableix l'objectiu del seu llibre: explicar els propòsits i el desenvolupament del "moviment" –no del partit– nazi i "retratar-me a mi mateix". El públic al qual va dirigit està constituït per fidels ja convençuts: no els estranys, escriu, sinó els partidaris del moviment que "hi pertanyen de cor". En les notes autobiogràfiques ens informa, per exemple, que sempre va odiar fer-se funcionari i que, ja adolescent, es va fer nacionalista i "va comprendre la història en el seu sentit vertader".

Subratlla la importància decisiva de la propaganda política i passa immediatament a enunciar les lleis per les quals es regeix. La primera és –llegiu bé– que el nivell intel·lectual del missatge s'ha d'adaptar a la capacitat "del menys intel·ligent dels individus" a qui es dirigeix. Per tant –segona llei–, el nivell serà "més petit com més gran sigui la multitud que s'ha de conquerir".

A més, sota la influència evident del seu inspirador, el psicòleg social Gustavo Le Bon, a qui plagia però no cita –la multitud és femenina, està governada per sentiments i no per raons–, el genocida assegura que la propaganda eficaç presenta els seus missatges "en forma de crits de combat", que la multitud "estima o avorreix" sense mitges tintes i que cal repetir-los persistentment. Com s'adverteix, el Líder no tenia una opinió gaire elevada sobre la capacitat intel·lectual de les masses alemanyes. A mesura que es va llegint el text, mai no desapareix la

mediocritat i el disbarat.

Vegem-ne alguns exemples més. En el capítol dedicat al racisme escriu que només la raça ària ha estat la fundadora de la cultura i que per a això va ser necessària l'existència d'esclaus; afegeix que l'"única i exclusiva" raó de l'enfonsament de les antigues civilitzacions va ser "la barreja de sang i la pèrdua del nivell racial que li és inherent". Dins d'aquest capítol, aquest geni de la filosofia de la història no oculta les seves actituds cap als jueus: "L'antípoda de l'ari és el jueu; el jueu sempre ha estat un paràsit al cos d'altres nacions." En l'apartat ridículament titulat "Teoria del món i del partit" adverteix del perill marxista i desqualifica els programes dels partits polítics perquè es funden en "idees menyspreables".

Pel que fa a l'Estat, afirma que necessita una "raça dotada de capacitat per a la civilització"; la raça ària, naturalment. La funció primordial de l'Estat és "engendrar una humanitat superior" i per això cal adoptar mesures enèrgiques, com per exemple formar un nou "organisme vivent" en el qual no hi tenen lloc els funcionaris. A més, continua dient, caldrà regenerar la raça impeding els matrimonis dels aris amb les races impures i la reproducció "de qualsevol corromput o degenerat". No hi ha lloc per a les ambigüitats, perquè els alemanys, a més de tot l'anterior, van poder llegir el següent: "L'Estat nacional ha de concedir a la raça el principal paper en la vida general de la nació i ha de vetllar perquè aquesta es conservi pura."

En educació, el jerarca nazi també tenia idees summament clares: la seva finalitat principal serà "la formació de cossos totalment sans" i després ja vindrà "el desenvolupament de la capacitat mental". A les escoles, hi haurà almenys una hora diària d'exercici físic i la boxa serà una assignatura obligatòria. Hitler no oblida les dones: la seva educació també donarà prioritat al cos, després al desenvolupament del caràcter, "i en darrer terme vindrà el cultiu de la intel·ligència". Però abans que res, adverteix que la finalitat absoluta de l'educació femenina serà "formar futures mares de família".

Certament alguna cosa molt complexa va haver de succeir perquè un personatge així fos aclamat pels alemanys. El que va passar a partir de 1933 és prou conegut: amb un control absolut de l'aparell de l'Estat –i la complicitat de milions d'alemanys corrents– va instaurar una dictadura despietada i va promulgar lleis encaminades a la mort civil, primer, i a partir de 1941, a la mort física, de sis milions de persones, la gran majoria jueus. Els camps d'extermini, amb les seves cambres de gas i forns crematoris fumejant dia i nit, constitueixen el símbol suprem de l'infern desencadenat per l'assassí nazi.

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ

El camp de concentració va ser la institució modèlica de l'horror nazi. El camp, de cap manera, no es pot comparar amb una presó. En els camps nazis no hi havia restriccions legals. L'anomenat "imperi de la llei", ja de per si totalment arbitrari en el règim hitlerià, s'aturava justament a les portes d'aquells inferns. Va ser un invent diabòlic dels nazis que es va posar en funcionament pocs mesos després d'assolir el poder.

Amb motiu de l'incendi del Reichstag es van construir els primers camps per tancar-hi els 2.500 comunistes, sindicalistes i socialdemòcrates detinguts. Moltes vegades eren adaptacions d'antics edificis, asils o fàbriques abandonades, com el de Dachau als afores de Munic. Precisament allí va arribar l'estiu de 1933, quan s'acabava d'inaugurar el camp, el sinistre Teodoro Eicke, expacient d'un psiquiàtric, amb el certificat de la presumpta recuperació de la seva salut mental firmat per Werner Hiede, futur organitzador del programa nacional d'eutanàsia.

Dachau, sota el comandament d'Eicke, va funcionar com una "acadèmia de terror" per als futurs comandants d'altres camps. Goldhagen ha insistit en la

naturalesa peculiar dels camps de concentració com un "sistema" que funcionava segons les seves pròpies normes. Era un altre planeta amb diverses funcions i característiques, entre les quals destacava assassinar i castigar els enemics del règim: comunistes, gitanos, homosexuals, eslaus, jueus. En els camps imperava la voluntat de l'"amo" sense cap límit. La crueltat dels botxins arribava a tots els grups, encara que amb diferents gradacions: atroç amb jueus i gitanos, un punt menys atroç amb eslaus i encara una mica menys amb europeus occidentals i meridionals.

Com en el cèlebre experiment dels anys 60 del psicòleg social Philip Zimbardo a la "presó" de la Universitat de Stanford, les víctimes eren sotmeses abans que res a un procés implacable de "desindividuació": cabells rapats, el mateix uniforme, pèrdua de qualsevol senyal d'identitat. A Auschwitz no hi havia nom, només un número tatuat a la pell. Aquest col·lectiu tan amorf era convertit així diabòlicament en una massa d'infrahumans.

Els camps van ser l'espai més adequat per dur a terme aquesta "transmutació dels valors" –d'inspiració nietzscheana– que el nazisme va projectar en la seva empresa delirant, perquè en els camps es va intentar forjar el "nou ordre social nazi" contrari als anteriors valors culturals d'Occident. Encara més, Goldhagen l'encerta quan qualifica aquest projecte com a "destructor" de la civilització. D'aquesta manera els camps van ser una institució "revolucionària" on els

antics ideals morals cristians i il·lustrats senzillament van desaparèixer. El racisme nazi hi va instaurar normativament, no incidentalment, l'odi i la crueltat envers els "éssers inferiors" i la joiosa exaltació del seu sofriment.

Vistes així les coses, no té importància la distinció que s'acostuma a fer entre els camps segons si eren d'extermini –Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka–, d'extermini i concentració –Auschwitz-Birkenau, Majdanek–, de concentració –Mauthausen, Dachau, Buchenwald–, de trànsit per a altres camps –Werterbork–, o camps "model" per a l'exhibició pública propagandística –una vintena en diversos territoris, on, encara que no hi havia cambres de gas, van morir milers de presoners per malaltia, maltractaments, afusellaments o, senzillament, de gana.

Les deportacions en trens

Els camps de concentració van ser creats gairebé al mateix temps que es va produir l'ascens de Hitler al poder. Va ser, però, ben començada la guerra quan es van començar a construir desenes de grans camps de treball i extermini, sobretot a l'Europa oriental: entre 1941 i 1942 es van crear, per exemple a Polònia, Treblinka, Sobibor, Auschwitz i Majdanek.

El procés infernal començava amb les deportacions. Centenars de milers de víctimes van ser traslladades en trens, com animals, durant aquells anys.

Uns dies abans, el cap local de la Gestapo rebia instruccions sobre el nombre de deportats i la data de sortida dels combois. Els líders de les comunitats jueves en qüestió solien comunicar als desventurats inclosos en les llistes el lloc i el dia de la partida i les pertinences mínimes que podien portar amb ells: mantes, 60 marcs, alguna cosa per menjar i maletes de 50 quilograms com a màxim.

Arribat el dia eren confinats en algun espai vigilat per un fort desplegament de policies i membres de les SS. Allà, després d'escorcollar-los, se'ls requisaven diners, joies, medicines, roba prohibida. Després de dormir algunes nits a terra –sense calefacció, però ocasionalment amb serradures–, arribaven els trens i, entre crits i cops, tots eren amuntegats en vagons de transport de bestiar. Cal subratllar una dada reveladora de la immensa maldat d'aquells criminals: aquell viatge cap a la mort era pagat per les mateixes víctimes, a raó de quatre cèntims de marc per quilòmetre. Els nens menors de deu anys viatjaven gratis. És evident que les deportacions eren públiques i que tots veien desfilar pels carrers aquells infeliços, encara que és dubtós si sabien que el seu destí eren els forns crematoris.

Els testimonis

La bibliografia sobre els camps de concentració hitlerians és molt desigual pel que fa al comportament de les víctimes i els botxins. Quan s'aproximava la seva derrota final, els nazis van destruir documentació,

fotografies i pel·lícules de la majoria dels camps. Però per saber què va passar en aquells inferns comptem amb els testimonis valuosos d'alguns supervivents: els testimonis són aquells que van sortir dels camps –segons va dir un d'ells, Primo Levi– "ni més savis, ni més profunds, ni millors, ni més humans".

Els seus noms són de sobres coneguts: Robert Antelme, Imre Kertesz (premi Nobel de Literatura 2003), Paul Celan, Jean Améry, Tadeus Borowsky, Elie Wiesel, Jorge Semprún, Joaquim Amat-Piniella, Simon Wiesental, entre altres. Tots ells han descrit les seves experiències per mitjà de cartes, diaris, novel·les o assaigs. Tenen un interès especial els testimonis de Semprún i Amat-Piniella.

També són recomanables els llibres de Montserrat Roig sobre els patiments de ciutadans catalans als camps nazis. Especialment esgarrifosa és l'obra titulada *Cartas de condenados a muerte, víctimas del nazismo*. A més d'aportar dades numèriques sobre les víctimes de la matança, recull més de cent cartes de comiat de presoners poc abans de ser assassinats. Inclou un esplèndid pròleg de Thomas Mann.

Una crueltat diària inimaginable

Després de viatjar amuntegats –de vegades durant dies– en condicions difícilment imaginables, quan arribaven al camp, els presoners eren sotmesos a noves humiliacions entre cops i insults. Dempeus, a la intempèrie, els rapaven al zero, els obligaven a vestir

l'uniforme i a partir d'aquell moment eren "batejats" amb un número. S'aixecaven a les 4.15 h a l'estiu, i una hora més tard a l'hivern. Els treballs eren diversos: picar pedra, fer maons, cavar rases, classificar robes dels assassinats a les cambres, excavar búnquers subterranis. El menjar, sens dubte, era escassíssim i dolent: amb prou feines un aigüerol amb trossos de patates i bocins de cap de vaca amb dents, cabells i ulls, o un panet amb embotit.

La jornada incloïa un rosari constant de desgràcies i crueltats: guàrdies que llançaven gorres de presoners per sobre dels cables limítrofs perquè els seus companys de les atalaies els desapareixin quan anaven a recuperar-les. O, sense arribar a ser assassinats, aquells dissortats eren obligats a fer tasques absurdes amb l'única finalitat d'humiliar-los: córrer amb esclips entre cops i riallades, omplir-se les butxaques i les gorres amb pedres i transportar-les d'un lloc a un altre del camp, descarregar-les i una altra vegada portar-les a un altre lloc, i així successivament.

En els camps, intentar fugir i fins i tot cometre faltes més lleus —com furtar un panet— podien comportar la mort. I en qualsevol cas, els càstigs eren constants: tancaments indefinits en un búnquer, pallisses de fuets amb boletes de ferro, estar-se hores dempeus descalços sobre la neu, presenciar penjaments públics. Hi ha milers de testimonis d'una crueltat inimaginable.

Un últim exemple per a la qualificació del qual no

hi ha paraules: un cap nazi del taller tèxtil d'un camp polonès de treball –no d'extermini– anomenat Wirth irrompia sovint muntant a cavall al mig d'un grup de presoners i feia que l'animal els llancés guitzes i en matés alguns.

Però va fer més: hi havia al taller un nen jueu de deu anys que aquesta bèstia omplia d'atencions i regals, fins i tot un cavallet. Doncs bé, mitjançant aquest tipus de suborns, va aconseguir que el nen, muntat en el seu petit cavall i vestit amb un uniforme de les SS fet a mida, disparés amb ell contra cinquanta o seixanta jueus, entre ells algunes dones. Hi ha algun testimoni que afirma que la criatura fins i tot va matar els seus pares. Cal reconèixer que, en efecte, allò va ser la transmutació de tots els valors civilitzadors.

La mà d'obra jueva

En relació amb els camps de treball s'ha debatut molt sobre un fet difícilment comprensible des del punt de vista de l'"eficàcia" organitzativa. Resulta que sobretot en els últims mesos abans del final de la guerra el règim nazi necessitava gran quantitat de mà d'obra per a la seva maquinària productiva bèl·lica, en declivi irreversible. No s'entén, en principi, el desaprofitament de treballadors jueus en una situació tan crítica. Tractats brutalment, famolencs, humiliats fent tasques absolutament inútils, com podien rendir mínimament aquestes persones?

Per respondre, cal recórrer una vegada més al fons

bàsic de les creences antisemites nazis. Goldhagen ho argumenta molt clarament: a l'esclau se li exigeix rendiment; al jueu no, perquè no era humà. Transportaven pedres d'un costat a l'altre abans de ser assassinats, ¿com es pot explicar aquesta irracionalitat? Pel seu profund odi antisemita. En primer lloc, la vida del jueu, literalment, no valia res. Encara que per a una ment normal sigui difícil d'entendre, per als nazis els jueus no eren humans, eren "vius socialment morts", segons Goldhagen. Per això va ser tan colossal el genocidi: la inhumanitat de les víctimes facilitava el seu extermini.

En segon lloc, la ideologia antisemita incorporava altres creences: el jueu havia de sofrir mentre esperava la mort merescuda. Això era un component cognitiu fonamental que convertia en irrellevant qualsevol consideració sobre procediments eficaços. En tercer lloc, tal com Hitler havia proclamat una i altra vegada, els jueus eren paràsits, ganduls per naturalesa; obligar-los a fer alguna cosa, encara que fossin tasques improductives, ja era causa del seu sofriment.

En definitiva, tal com va dir el sanguinari Heydrich en la conferència de Wansee el gener de 1942: "Els jueus seran reclutats per treballar i indubtablement un gran nombre seran eliminats pel desgast natural", i els que miraculosament sobrevisquessin serien assassinats, naturalment. I és que l'odi antijueu va configurar la consideració nazi sobre la productivitat de la mà d'obra jueva. Va

prevaler la ideologia sobre el càlcul racional econòmic.

El símbol del mal: Auschwitz-Birkenau

Encara que establir diferències entre els camps pot ser fins i tot obscè —en tots hi va haver terror i mort—, els anomenats camps d'extermini se'ns apareixen particularment espantosos. I de tots aquests, i com a símbol màxim del mal absolut, el d'Auschwitz-Birkenau. Creat el setembre de 1941, amb diversos camps satèl·lits, ja des d'aquesta data es practicava l'extermini a les cambres de gas. Es calcula que s'hi van assassinar un milió cent mil víctimes, de les quals només cent vint mil eren jueves. Però també era un complex industrial on van treballar desenes de milers de persones abans de ser aniquilades. A l'arc d'entrada d'Auschwitz-Birkenau hi figurava, precisament, aquesta expressió: *Arbeit macht frei*. El treball, realment, alliberava els presoners, però de la vida.

El comandant d'Auschwitz des de maig de 1941 fins a desembre de 1943 va ser Rudolph Hess. D'aparença bondadosa i aparentment un excel·lent marit, va arribar a ser felicitat pels seus superiors el 1944 per haver aportat als camps "noves idees i mètodes d'educació". Aquest botxí eficient va escriure una espècie d'autobiografia en la qual confessa ser una persona absolutament normal, complidor del seu deure i mancat de sentiments d'odi cap als jueus.

Només li preocupava complir els objectius que els seus superiors li havien fixat. Es mostra també orgullós per haver estat el primer a utilitzar el gas Zyklon B en les cambres de la mort. I deixa constància que mai no presenciava els assassinats i que no suportava veure els afusellaments.

Per Auschwitz van passar personatges tan perversos com Adolf Eichmann o el doctor Joseph Mengele, un jove investigador que feia experiments científics amb jueus vius: determinava els límits màxims de resistència conscient al dolor abans de perdre el sentit o morir. Però el seu gran programa d'investigació va ser l'experimentació amb bessons per crear una raça d'aris purs, d'ulls blaus i cabells rossos. Va assassinar personalment molts presos injectant-los petroli, aire o cloroform. I era ell qui, en el procés de selecció dels subjectes per a les seves investigacions, assenyalava amb un lleu moviment del seu bastó els que havien d'anar a les cambres de gas. Pel que sembla era un gran amant de la música clàssica.

Les reaccions de les víctimes

El sociòleg de la cultura Norbert Elias comenta que, en la Segona Guerra Mundial, la sensibilitat cap a les persones que morien es va evaporar amb força rapidesa en la majoria de la gent. I afegeix, parlant dels camps d'extermini nazi, que és una "qüestió no decidida", que cal investigar a fons, la manera com aquells que hi van ser van poder assimilar

psicològicament aquell horror. En efecte, per testimonis dels supervivents coneixem la crueltat inaudita dels botxins, però ignorem moltes coses sobre les reaccions detallades de les víctimes. Entre altres coses perquè en els camps hi havia una mena d'estratificació social, fins i tot entre els presoners, i el comportament d'un sector d'aquests constitueix una mostra de fins a quins abismes ens podem estimbar els éssers humans en determinades circumstàncies.

A part de pel·lícules, novel·les, autobiografies, la documentació "científica" més coneguda sobre la vida en els camps prové de les publicacions d'un supervivent abundantment citat, Bruno Bettelheim, que el 1943 va publicar un cèlebre article en el *Journal of Abnormal Social Psychology* titulat "Individual and Mass Behavior in Extreme Situations". L'autor, un jueu de classe mitjana nascut a Viena, va participar de jove en moviments polítics d'esquerra. Va estudiar psicologia i filosofia a la seva ciutat natal i es va doctorar amb una tesi sobre estètica. Va freqüentar els cercles psicoanalítics vienesos, va conèixer Otto Fenichel i Franz Alexander i es va psicoanalitzar amb Richard Sterba.

Després que Hitler annexionés Àustria, va fugir de Viena, però va ser detingut a la frontera, encara que van deixar en llibertat la seva esposa. Després de ser interrogat i posat en llibertat diverses vegades, finalment va ser enviat al camp de Dachau el maig de 1938 i després al de Buchenwald d'on va sortir després

d'un any aproximadament.

En el seu treball, Bettelheim estableix els quatre objectius que els nazis es proposaven assolir mitjançant la tortura dels presoners: trencar la identitat individual i convertir-los en masses dòcils sense capacitat de resistència, estendre el terror entre la resta de la població, subministrar a la Gestapo homes entrenats en pràctiques "inhumanes" i experimentar sobre el mínim d'alimentació necessari per sobreviure i rendir en el treball. Després, Bettelheim va relatar les etapes per les quals travessaven els presoners des que emprenien el viatge fins a les diferents respostes dels nousvinguts als veterans.

En un implacable article crític, Feck i Müller han posat de manifest les inconsistències i contradiccions que hi ha en els treballs de Bettelheim. Però si els treballs de Bettelheim han estat tan llegits i citats és, probablement, per la seva descripció –canviant, com dèiem– de l'"estructura de classes" dels camps de concentració. En síntesi, i sense entrar en detalls, Bettelheim va revelar que en el camp, segons la raó de la condemna –indicada per un distintiu de color a l'uniforme–, el nivell d'educació política i la classe social, hi havia una "estructura social": presoners polítics, jueus polítics, testimonis de Jehovà, delinqüents professionals, antisocials i culpables de vulnerar lleis racistes. Hi havia també diferents tipus de comportaments entre els presoners: privats, generats pel mateix camp i comportaments grupals.

Hi havia grans diferències entre la conducta dels "veterans" i dels nouvinguts. Els primers pressionaven aquests perquè complissin exactament les normes, ja que el seu trencament comportava el càstig per a tot el grup, no només per a l'infractor. Hi va haver presoners que es "van identificar" amb els valors de la Gestapo, i no només imitaven la seva conducta i aparença externa, sinó que tenien comportaments encara més profunds. Així, a tall de síndrome d'Estocolm, tractaven agressivament presos "no adaptats" i defensaven les idees de la ideologia nazi.

Entre les víctimes hi havia diferències notòries en la capacitat de resistència, encara que Bettelheim no defineix ni assenyala què entén per resistència. A més dels valuosos i dramàtics testimonis directes dels supervivents, hi ha alguns estudis sobre la síndrome dels camps fets a partir d'entrevistes amb expresoners. En general hi ha una constància en els símptomes, sobretot pel que fa als motius bàsics esmentats en qualsevol teoria jeràrquica de les necessitats humanes: gana –gana sobretot–, malaltia latent, alteracions de la personalitat, depressió i envelliment prematur. I el pitjor, una vegada en llibertat perduren els trastorns emocionals amb alts nivells de divorci, alcoholisme i fins i tot suïcidi.

Segons confessen els supervivents, en els camps van aprendre el que "realment" és l'home, més enllà de les aparences i de les conductes en escenaris normals. Hi va haver presos que van morir al cap de pocs dies

d'ingressar al camp, després d'un ràpid deteriorament psicossomàtic quan es col·lapsaven tots els mecanismes de defensa. Un factor crític en l'estratègia adaptativa –de mera supervivència– a aquell infern era el que ara es denomina el "suport social", encara que no era fàcil trobar aquestes xarxes a causa de la cruel voluntat dels nazis d'impedir-ne la fundació. A part d'això, l'amenaça constant a la pròpia vida –es podia entrar a la cambra de gas aquella mateixa tarda o al cap d'unes setmanes– causava un impacte devastador en els valors i la personalitat.

L'alliberament no era la felicitat

L'alliberament no va significar, ni molt menys, la felicitat. Els que havien estat presos als camps arrossegaven comportaments inhumans i van mirar el món amb recel i desconfiança, incapaços de restablir vincles profunds amb familiars i amics. Fins i tot se sentien rebutjats. Pel que fa a la personalitat, l'estratègia de desindividuació nazi va utilitzar fins al límit alguns mitjans que després es van fer servir en l'experimentació psicosocial, per exemple en el conegut experiment de la Universitat de Stanford: uniformitat en la manera de vestir, utilització de números en lloc de noms, recompensa per a conductes immorals.

Encara que en menys mesura, hi ha també estudis fets amb fills d'expresoners. Aquesta "segona generació", com l'anomena el psicòleg Ryn, patia un

conjunt de símptomes fisiològics i orgànics patològics superior als dels nens de pares no presoners. Sembla que la patologia paterna els va ser transmesa d'alguna manera que les investigacions no aconseguen resoldre.

Per la seva banda, el metge Domingo García Sabel recull les revelacions del psicoanalista Viktor Frankl, un altre supervivent d'Auschwitz que, com Bettelheim, va escriure des de 1946 diverses obres sobre la seva experiència en el camp de concentració. De tots aquests testimonis, una de les informacions més interessants es refereix a la seqüència de (mala) adaptació dels presoners a aquell infern. Concretament s'hi distingeixen tres etapes successives: en la primera etapa, juntament amb la sorpresa i la por suscidades per l'entorn, les conductes eren apàtiques, passives, com si tot allò els fos aliè. També hi havia estats de còlera episòdics, que s'alternaven amb l'abatiment.

Després, sorgien lleus intents de no rendir-se, amb estratègies diverses, com per exemple deformatar la vivència del temps. En tercer lloc, encara que no era una reacció majoritària, una profunda depressió i abdicació de la identitat, amb un lliurament incondicional i una tornada a estadis evolutivament anteriors –la regressió psicoanalítica. I sens dubte, la consciència generalitzada que les seves vides no tenien cap altre horitzó immediat que la mort: allà hi havia els forns fumejants i l'olor de carn cremada. Però Frankl afirma que aquesta certesa era més "suportable" que

l'incertesa.

Quan es tracten els camps nazis és inevitable esmentar una categoria de presoners el suplici dels quals allà va ser particularment horrorós. Són els denominats "musulmans" –"cossos errants" els anomena Bettelheim i per al filòsof Reyes Mate són els "testimonis integrals"–, mostra suprema i probablement insuperable d'inhumanitat. Els musulmans es trobaven en l'últim esglaió de deteriorament biosocial previ a la mort. De fet se'ls ha descrit com aquells presoners que, existencialment vius encara, estaven creuant les portes de la mort. Encara que no han rebut excessiva atenció "científica" en la literatura sobre el genocidi, les seves circumstàncies específiques i terribles han estat constantment al·ludides. La gana –una gana ferotge– sembla que era l'element més distintiu dels musulmans.

Els efectes de la gana

Al gueto de Varsòvia, metges i estudiants de medicina jueus van escriure un llibre sobre la gana el 1942. Dels 26 membres dels diferents "equips" només dos van aconseguir sobreviure després de la guerra. En aquesta obra –en la qual, tanmateix, no es controlen les variables importants– descriuen els devastadors efectes físics de la gana –éssers humans adults amb 24 quilos de pes– i mentals: indiferència, pèrdua de memòria, desinterès absolut per l'entorn, altíssima irritabilitat, ploriqueig freqüent.

El musulmà era el màxim representant de l'últim pas a la mort per inanició. Una investigació feta amb 63 homes i 23 dones expresoners de diferents camps va analitzar els comportaments d'aquells dissortats. Respecte al nom, sembla que "musulmà" va ser un qualificatiu que designava aquells presoners quasi dements, absolutament passius i d'aparença llardosa. Postrats físicament i mentalment, els altres presoners deien d'ells: "Els pots pegar i no reaccionen, els parles i no comprenen." El retrat que van dibuixar els enquestats és esborronador: famèlics, indiferents a l'entorn, amb expressió absent, ulls sense brillantor com a missatge de la mort imminent i veu trèmula, lentíssima, cridanera, planyívola o agressiva.

Segons Ryn, "la gana els va fer inhumans: mai no actuaven des de supòsits racionals; ocasionalment es reunien en un petit grup en silenci i si parlaven era per referir-se, amb monosíl·labs, al menjar. Eren morts vius, sense poder recordar noms ni sumar tres dígit. Mai no oferien resistència als qui els pegaven o humiliaven. Els musulmans supervivents –certament escassos– van afirmar que és impossible imaginar aquest estat sense haver-lo viscut: és una mena de somni en el qual només esperes la mort. Encara que potser per la seva 'perseverança en el seu ésser' la situació no els portava al suïcidi. I també perquè segurament no tenien ni força per matar-se."

En la pel·lícula *La zona gris* –que reproduïx esgarrifosament un camp d'extermini– assistim a

l'actuació dels *sonderkomando*. Eren grups de presoners el treball dels quals consistia, ni més ni menys, a conduir els altres presos a les cambres de gas i després introduir-los als forns crematoris —a la pel·lícula un pres ho fa amb el cadàver de la seva dona—, no sense abans haver arrencat les dents d'or dels cadàvers. Per fer aquesta tasca rebien alguns privilegis dels guàrdies nazis, de manera circumstancial, ja que ells mateixos morien després a les cambres.

Com diu Primo Levi, en estat d'esclavatge sempre hi haurà alguns éssers humans que traïran la solidaritat amb els seus iguals a canvi d'alguns avantatges. I en aquest paper, naturalment, seran cruels i descarregaran sobre aquests l'odi que senten pels botxins. Escriu Levi: "Haver concebut i organitzat (els *sonderkomando*) ha estat el delictes més demoníac del nacionalsocialisme."

Les marxes de la mort

Tot i que els brutals trasllats a peu d'un camp a l'altre van començar tan bon punt va començar la guerra, va ser durant els últims mesos abans de la derrota quan les marxes es van intensificar.

L'estiu de 1944, per destruir proves, Himmler va obligar a evacuar els camps als quals s'aproximés l'exèrcit enemic i, en cas que fos impossible, va ordenar assassinar els presoners i cremar-ne els cadàvers. El gener de 1945 hi havia més de 500.000 homes i 200.000 mil dones als camps de concentració,

després de la matança de gairebé sis milions de presoners. A partir de llavors, milers de persones van ser obligades a caminar per carreteres gelades deixant al seu pas un rastre de cadàvers. Tot i que, com s'ha advertit més amunt, se sap poc sobre aquestes marxes, hi ha alguns fets prou coneguts. Es calcula que durant els últims mesos i setmanes abans del final de la guerra van morir en aquests trasllats entre 250.000 i 375.000 persones, moltes de les quals no eren jueves. Més concretament es coneixen detalls d'algunes marxes.

Un trasllat iniciat a mitjan gener de 1945 des d'Auschwitz d'unes 3.000 persones va durar sis setmanes. En van arribar al lloc de destinació 280. En l'evacuació del camp de Mittelbau-Dora hi va haver 11.000 morts camí del camp de Bergen-Belsen. Gairebé 1.000 dones van ser traslladades des del camp de Schlesiersee a un lloc situat a 90 quilòmetres. El viatge va durar vuit o nou dies i 150 van morir pel camí, 20 exhaustes i les altres 130 assassinades pels alemanys perquè retardaven la marxa. D'un altre camp de Baviera van sortir 590 dones no jueves i 580 jueves escortades per 22 homes i 25 dones, proveïts de fusells ells i de vares elles. Unes 200 dones malaltes eren portades en carros. Feien entre 14 i 20 quilòmetres diaris amb un àpat al dia i de vegades cap. Algunes van arribar a menjar herba. Dormien en estables o al ras. Se'n van morir 178 durant els 22 dies de marxa, 49 afusellades perquè no podien caminar.

Els homosexuals internats

Ja des dels temps de la unificació alemanya, el Codi penal de 1871 castigava l'homosexualitat amb penes de presó. Amb l'arribada dels nazis al poder les coses van empitjorar per a l'homosexualitat masculina, ja que, curiosament, mai no es va promulgar cap llei contra el lesbianisme. Hi va haver batudes i detencions intensificades arran de la Nit dels Ganivets el juny de 1934, durant la qual van ser desmantellades les SA amb el seu cap Röhm al capdavant, qui tenia reputació d'homosexual. Durant desenes d'anys importants personalitats de la vida alemanya – Einstein, Jaspers, Esse, Mann, Rilke o Scheler, entre altres– van firmar manifestos per demanar l'abolició d'aquestes disposicions legals.

Sembla que uns cinquanta mil homosexuals van ser condemnats pels tribunals nazis i entre cinc mil i quinze mil van ser internats en camps de treball. Himmler va calcular el 1937 que a Alemanya hi havia dos milions d'homosexuals. Johnson afirma que la persecució de l'homosexualitat pels nazis no va ser "sistemàtica ni completa", probablement perquè entre ells mateixos hi havia molts homosexuals.

Hi ha un llibre recomanable titulat *Los hombres del triángulo rosa. Memorias de un homosexual en los campos de concentración nazis*, on l'autor, Heinz Heger, explica les memòries de Joseph K., un homosexual austríac que va preferir l'anonimat i que va passar sis anys en un

camp nazi. En el llibre, a més de les seves relacions homosexuals amb caps nazis –que li van salvar la vida–, explica com a Flossenbürg els homosexuals eren obligats a visitar un bordell muntat amb deu desgraciades jueves i gitanes d'altres camps a les quals es va prometre la llibertat després de fer de prostitutes (més tard van ser enviades a Auschwitz, després de sis mesos de calvari). Els infeliços presoners esprimatxats pagaven dos marcs per jeure amb una pobra noia que, aixecant les cames, els demanava rapidesa. Mentrestant, els guàrdies de les SS miraven pels forats que havien fet a les portes.

ELS CIUTADANS DEL TERCER REICH

La tranquil·litat dels jueus

Quan s'analitza la literatura que tracta sobre la reacció de la població jueva davant de l'evident amenaça nazi, el primer que sorprèn és la percepció generalitzada que la situació no era realment greu, tot i que hi havia dades summament inquietants sobre les quals es podia conjecturar raonablement que el partit hitlerià era violentament antijueu. Sense anar gaire lluny, només s'havia de llegir el punt quatre del programa oficial del partit nazi aprovat el 25 de febrer de 1920 a Munic –un programa "inalterable"– que deia el següent: "Ningú, fora dels membres de la nació, no podrà ser ciutadà de l'Estat. Ningú, fora d'aquells per les venes dels quals circuli la sang alemanya, sigui quin sigui el seu credo religiós, podrà ser membre de la nació. Per tant, cap jueu no serà membre de la nació."

L'abril de 1933, només dos mesos després de pujar al poder, els nazis ja van organitzar boicots contra comerços i negocis jueus. Aquell mateix mes van promulgar la Llei de la funció pública professional, per mitjà de la qual s'excloïa els jueus de l'ensenyament

i de qualsevol càrrec públic, i el maig, el ministre de Propaganda Joseph Goebbels va organitzar una crema de llibres d'autors jueus. El setembre de 1935 s'aproven les Lleis de Nuremberg, segons les quals es privava els jueus de la ciutadania alemanya i se'ls prohibia el matrimoni amb ciutadans alemanys.

L'assetjament i la persecució van ser constants i progressivament més intensos. Després d'un parèntesi "estratègic", amb motiu de la celebració dels Jocs Olímpics de 1936, la nit del 9 al 10 de novembre de 1938 s'esdevé el gravíssim episodi conegut com la Nit dels Vidres Trencats. Les SA, les SS i la Gestapo profanen pràcticament totes les sinagogues jueves, incendien milers d'establiments i comerços, i saquegen nombroses cases. Són assassinats 91 jueus i en detenen 30.000, que són enviats a camps de concentració. La comunitat jueva és multada per ser la causa dels incidents.

Quina va ser la reacció de la població jueva davant d'aquests fets? Com a resposta a aquesta pregunta, Zuckerman comença constatant una dada esgarrifosa: a mitjan anys trenta vivien a Europa, dels Urals fins a l'Atlàntic, uns nou milions de jueus. El 1945 en vivien menys de tres milions. Davant dels perills obvis que representaven les actuacions i les lleis esmentades, els jueus no van respondre de manera homogènia. S'ignoren els percentatges, però alguns autors creuen que sobre un 20 per cent va decidir fugir d'Alemanya. La immensa majoria va continuar la seva vida

quotidiana malgrat el que estava passant; simplement esperaven sense prendre cap decisió.

Zuckerman afirma que l'estudi de les conductes individuals dels jueus durant el règim nazi ha de prescindir de consideracions abstractes per centrar-se en la lògica particular de les persones concretes. Es tractava de (sobre)viure en un clima d'altíssima persecució social calculant quina seria la conducta més apropiada. Un exemple concret el recull aquest autor d'acord amb el relat que fa Eli Wiesel, un excepcional testimoni supervivent de l'holocaust.

A final de 1942 –llavors Wiesel tenia dotze anys– arriba un mestre a la localitat on vivia que, miraculosament, havia aconseguit escapar d'un camp d'extermini. Aquest va explicar l'horror que havia viscut però ningú no el va creure. Els jueus del poble no es van immutar i van continuar vivint sense més preocupació. Van arribar notícies de la derrota de l'exèrcit alemany a Stalingrad i es va estendre la creença que el final de la guerra era proper.

Wiesel proposa al seu pare la fugida, però aquest es nega argumentant que és massa vell per començar una altra vida en un altre país. Al poc temps van arribar els nazis i van tancar tots els jueus en un gueto envoltat de filferros amb espines. Però els jueus tampoc no es van espantar realment; allà confinats es creien sans i estalvis. Van organitzar la comunitat amb el seu propi consell, policia i assistència social. Vivien en pau, fraternalment, puntualitza Wiesel. Ningú no

protestava ni va intentar escapar del gueto, empresa gens fàcil, d'altra banda. Finalment la majoria van ser deportats a camps d'extermini. A Budapest, en un altre exemple, gran part de la població jueva va creure que estar-se quiets, no fer res, era la millor estratègia després de l'ocupació nazi. Fins i tot quan van començar les deportacions a Auschwitz hi havia optimisme (?) entre els líders jueus.

A Alemanya, entre 1933 i 1941 va fugir el 70 per cent dels jueus; el mateix percentatge que es dona a Àustria entre 1938 i 1941. Certament van fugir els que tenien diners, visats, passaports i un lloc on anar i, sobretot, els que tenien menys de quaranta anys. A l'Europa de l'Est la majoria jueva va interpretar contradictòriament el perill nazi: la ignorància es va combinar amb un optimisme injustificat. Molt pocs van anticipar les matances posteriors i la majoria va romandre sense fer res al costat de la família.

El destí final de la majoria dels jueus és conegut de sobres. Des de 1940 es creen guetos gegantins, per exemple el de Lodz (cent seixanta mil jueus), o el de Varsòvia (cinc-cents mil). S'amplia el camp d'Auschwitz, es construeixen nous camps d'extermini i els ferotges esquadrans especials d'execució (*Einsatzgruppen*) es desplacen d'uns llocs a altres assassinant massivament per mitjà d'afusellaments, gasejaments en camionetes i altres procediments.

Policies i voluntaris locals col·laboraven en les matances. Així van morir uns dos milions de jueus a

Polònia, Rússia i els països bàltics. El juliol de 1941 es comença a planejar l'anomenada "solució final" al problema jueu. Rinhard Heydrich, seguint ordres de Goering, va convocar el 20 de gener de 1942 la cèlebre conferència de Wansee. Amb prou feines en un parell d'hores es va prendre la decisió: l'anihilació total dels jueus europeus.

La gran majoria d'alemanys

Com acostuma a succeir quan cau una dictadura, després de la guerra molts alemanys es van exculpar de les atrocitats comeses per Hitler. Però hi ha un acord generalitzat entre els estudiosos del nazisme que una gran majoria d'alemanys va donar suport d'una manera o una altra al règim. No per convicció ideològica, probablement, però és evident que Hitler va crear ocupació, va recuperar l'orgull nacional i la gran massa de ciutadans alemanys no jueus no es va sentir amenaçada pel terror nazi.

Ara bé, com argumenten Johnson i Goldhagen, si la Gestapo va funcionar tan eficaçment va ser per la col·laboració activa dels ciutadans corrents amb les seves denúncies, sovint anònimes. Amplis sectors de les classes mitjanes i altes, i fins i tot de les classes treballadores, van donar suport de bon grat al règim nazi: aquesta és la "incòmoda veritat", puntualitza Johnson. Hi va haver, en efecte, nivells considerables de rebuig al nazisme entre clergues, comunistes, dones i grups de joves. Molts alemanys van ser afusellats per

ajudar jueus, com aquell sergent alemany a Polònia que va sortir a col·lació en el judici d'Eichmann a Jerusalem. O aquells dos germans, estudiants catòlics antinazis, que van ser executats per distribuir propaganda contra el règim. Per cert, aquella mateixa nit centenars d'estudiants es van manifestar per donar suport a l'assassinat i aplaudir l'ordenança de la universitat que va denunciar els germans.

Ja que som en l'àmbit acadèmic, un exemple més: un professor d'antropologia de la Universitat de Munic va publicar un treball sobre el racisme en el qual argumentava la inexistència entre els alemanys moderns d'"aris purs", ja que segons ell eren racialment mixtos. El sanguinari Heydrich el va expulsar de la càtedra. Els seus col·legues no només no van protestar, sinó que obertament van eludir tractar-lo.

Finalment, és just esmentar algun episodi de solidaritat, no ja d'individus particulars, sinó de col·lectius més nombrosos. Així va ocórrer, per exemple, en una localitat francesa on, amb el seu pastor protestant al capdavant, tot el poble va amagar els jueus que hi van anar a refugiar-se, i es van oposar a les ordres de Pétain perquè fossin lliurats.

En radical contrast, en l'estremidora obra de J. T. Gross titulada *Vecinos. El exterminio de la comunidad judía de Jedwabne* es documenta minuciosament com el 10 de juliol de 1941 ciutadans corrents polonesos van massacrar mil sis-cents conveïns jueus amb destrals,

garrots amb claus, tallant-los la llengua, arrencant-los els ulls i trepitjant els nadons. I els pocs que encara van sobreviure van ser tancats en un estable, que va ser incendiat. Mentrestant, els soldats alemanys assistien passivament a l'espectacle. Un llibre, realment, aterridor.

Què sabien de l'extermini

Després de la guerra milers d'alemanys corrents van declarar la seva absoluta ignorància en relació amb els crims comesos durant el règim nazi. Tanmateix, Goldhagen ha demostrat convincentment que això no va ser així i que milions de persones, d'una manera o altra, van col·laborar en la monstruosa empresa genocida. Per la seva banda, l'historiador Gellately, més recentment, ha insistit en la mateixa qüestió. En síntesi, aquest autor afirma que des de la fundació del camp de Dachau el 1933 la gent corrent tenia coneixement de l'existència dels camps.

Així, per exemple, la premsa del mateix poble de Dachau parlava sobre els avantatges que comportaria la instal·lació del camp per als empresaris locals i informava com, ocasionalment, algun pres moria a causa dels trets —"en defensa pròpia"— dels guàrdies. En altres indrets hi va haver informacions semblants, en les quals s'insistia en el caràcter preventiu i educatiu d'aquestes instal·lacions que llavors acollien sobretot comunistes, uns cinquanta mil entre març i abril de 1933. Gellately diu que els alemanys van acceptar "de

bon grat" aquests establiments de resocialització de captaires, homosexuals, aturats crònics, alcohòlics i delinqüents sexuals.

Malgrat les amnisties demagògiques decretades per Hitler el 1934, els camps mai no van deixar de funcionar. N'hi havia tres mil cinc-cents el 1935, a càrrec dels pressupostos federals. La premsa continuava informant sobre l'"escòria" que s'hi enviava. El febrer de 1936 va aparèixer un reportatge fotogràfic en un diari molt llegit de les SS en el qual hi havia una foto de presos en procés de reeducació fent treballs útils. Però en altres imatges apareixien alcohòlics, persones de faccions repulsives i jueus acusats de "deshonor racial". El text no esmentava els comunistes, sinó que qualificava els camps com el lloc adequat per a "deshonradors de la raça, violadors, degenerats sexuals i delinqüents habituals".

En un discurs pronunciat el 1937, Goering reconeixia l'existència de vuit mil presoners en els camps, però va afegir immediatament que "n'hem de tenir encara més". Els internats, va argumentar l'alt jerarca nazi, eren l'exemple suprem de les lleis d'herència genètica i de la raça, perquè entre ells hi havia individus "amb hidrocefàlia, guenyos, criatures deformes, mig jueus i una sèrie interminable de tipus inferiors des del punt de vista racial".

Durant la guerra, la informació pública sobre els camps va disminuir notablement. Només apareixien als diaris notícies ocasionals sobre els intents de fuga i

la mort posterior d'alguns presoners, però en les múltiples regions on hi havia camps és evident que la gent en coneixia l'existència i veia els presoners amb uniforme desfilar diàriament cap a la seva feina. Hi va haver articles en la premsa del règim en els quals es vinculava la guerra i l'existència dels camps. Per tot això, Gellately escriu que "es va fer impossible ignorar la presència dels presos dels camps en la vida quotidiana". En definitiva, conclou aquest autor, davant l'existència dels camps, els alemanys "es van mostrar indiferents i temorosos en el millor dels casos, i en el pitjor, van compartir l'odi amb els guardians".

Per la seva banda, Victor Klemperer, a *Quiero dar testimonio hasta el final. Diarios*, anota com des de 1942 era coneguda l'existència d'Auschwitz i Buchenwald i des de 1943, de les cambres de gas. I el psicòleg social Kressel afirma que, si bé durant els anys trenta la majoria dels alemanys no podien saber res de l'holocaust, no va poder passar el mateix quan el genocidi es va posar en marxa. Cal insistir-hi: molta gent coneixia el que passava als camps d'extermini. A Mauthausen i Auschwitz durant les 24 hores sortien de les xemeneies denses columnes de fum al costat d'una fetor de carn cremada. Una ciutadana va escriure per protestar que havia estat testimoni involuntari d'un afusellament. Demanava que no es repetissin aquestes atrocitats o "que es facin on ningú no les vegi".

En conclusió, és difícil sostenir avui que una gran majoria de la població alemanya ignorava el genocidi.

Per tres raons fonamentals. En primer lloc, gràcies a testimonis fiables com els diaris de Klemperer a la ciutat de Dresde. En segon lloc, perquè la BBC informava puntualment en alemany del que estava succeint als camps. Tot i que era delictes, molts alemanys escoltaven la ràdio, i també podien llegir els milions de fulletons llançats pels aliats que denunciaven l'extermini. Finalment, enquestes fetes després de la guerra i més recentment revelen el coneixement que tenia la població de les atrocitats.

De manera que, malgrat la repetida resposta exculpatòria –"No en sabíem res!"–, milions d'alemanys sabien que els jueus estaven sent aniquilats. I gairebé ningú no va protestar, segurament no perquè tinguessin profundes creences racistes, sinó per indiferència moral davant de la sort "dels altres" i per conformitat amb l'autoritat. El veredict de Johnson és tan dur com inqüestionable: "Milions d'alemanys corrents són culpables dels crims nazis".

LES EXPLICACIONS DEL GENOCIDI

En les explicacions de l'holocaust han intervingut moltes disciplines i cadascuna ha aportat el seu punt de vista. Nosaltres limitarem la nostra exposició fonamentalment a l'àmbit sociopsicològic, encara que serà necessari esmentar altres interpretacions. Per no complicar les coses excessivament podem distingir tres grans enfocaments sobre les causes de l'holocaust, tenint en compte sempre que no hi ha límits rígids.

Els grans factors

En el context de les grans explicacions, s'ha postulat que esdeveniments com per exemple l'elevadíssima taxa d'atur, les tradicions culturals d'Occident, les actituds nacionalistes, la ideologia antisemita o la humiliació col·lectiva per la signatura del tractat de Versalles, van actuar com a factors rellevants en l'ascens de Hitler al poder i la tragèdia posterior del genocidi.

Quan va començar la Segona Guerra Mundial, C. J. Hayes, un polític nord-americà, va afirmar que el nazisme representava, abans que res, un atac a tota la civilització occidental. És a dir, a la Grècia clàssica, la tradició judeocristiana, la cultura medieval, la

lustració i les idees demoliberalers del segle XIX. Doncs bé, just després d'acabada la guerra una sèrie d'autors –Horkheimer, Adorno, Benjamin, Marcuse, i també Arhendt i Baumann– van establir una relació de continuïtat i fins i tot de causalitat entre les idees sorgides a Occident durant la modernitat il·lustrada i l'holocaust.

Aquests autors varien, és clar, en la selecció de responsabilitats intel·lectuals. Per a uns el procés va començar amb la crítica a la Il·lustració duta a terme per Hamann, Herder, Vico i la seva exaltació del "caràcter nacional" i els sentiments, en detriment de la raó. D'altres, per la seva banda, veuen com un precedent del nazisme l'irracionalisme filosòfic del segle XIX i la seva exaltació de l'heroi i menyspreu de les masses, l'humanitarisme i l'igualitarisme. En aquest context és inevitable recordar el filòsof Friedrich Nietzsche, que malgrat els seus defensors –i encara que certament els nazis van manipular el seu pensament– va expressar idees clarament prenazis.

Per exemple, quan va defensar l'"extinció del pervers, el deforme, el degenerat"; i encara que no era antijueu va condemnar enèrgicament la moral judeocristiana de la compassió cap al feble. També va exaltar la capacitat de la voluntat per construir grans empreses col·lectives amb disciplina i educació. Per a aquest fi, va escriure, es necessitava "un nou tipus de filòsof i de comandant en comparació amb el qual qualsevol esperit ocult, terrible i benivolent que hi hagi

hagut a la Terra resultaria pàl·lid i insignificant".

No es tracta d'una opinió sense fonament. L'eminent professor Alfred Bäumler va afirmar amb gran satisfacció que el nazisme expressava les idees de Nietzsche. Quan va ser nomenat catedràtic de filosofia i pedagogia política a la Universitat Humboldt de Berlín, va dictar la seva primera lliçó sobre "La substitució del neohumanisme per una nova categoria: la raça". En la càtedra l'acompanyaven dos esbirros de les SA i la bandera nazi. Acabada la classe, el catedràtic va instar els presents a creuar el carrer fins a la plaça de l'Òpera on van cremar llibres de Heine, Marx i Freud.

En definitiva, en altres circumstàncies caldria parlar tant de la fugida del nazisme d'intel·lectuals de la talla d'Adorno, Horkheimer, Benjamin i tants d'altres, com del vergonyós paper representat per altres eminències com, per exemple, Martin Heidegger, deixeble del jueu Edmund Husserl, expulsat de la seva càtedra el 1935 i amb qui es va comportar d'una manera infame. Com se sap, Heidegger va arribar a ser rector a Friburg, encara que després va dimitir, però mai no va condemnar el nazisme.

Entre els enfocaments que responsabilitzen certes idees de la modernitat de l'adveniment del nazisme, sobresurten aquest grup d'autors citats que van formar part de l'esplèndida Escola de Frankfurt d'Investigacions Socials, fundada el 1923 i tancada deu anys després, ja amb Hitler al poder, "per tendències hostils a l'Estat". En dues obres magistrals, *Crítica de la*

razón instrumental (Horkheimer) i *Dialéctica de la Ilustración* (Adorno i Horkheimer), tots dos autors duen a terme la certificació del projecte il·lustrat de la raó universal. Enfront de la raó de l'ideal platònic, la raó ha esdevingut mera raó instrumental que vertebrava una lògica de la dominació en la seva simple articulació eficaç mitjans/fins.

Aquesta reducció de la raó ha segregat entre si les esferes de les coses bones, belles i vertaderes. La raó instrumental no té res a veure amb la moral i l'estètica. No hi ha discussió racional sobre valors o fins. Les coses racionals s'identifiquen senzillament amb la utilitat. I evidentment l'holocaust va ser un projecte molt complex –encara que moralment monstruós–, eficaç i executat racionalment. Però els seus fins no poden ser analitzats en termes de racionalitat (instrumental). Fins a aquest punt arriba el grau de deshumanització i de buidat de sentit al qual ha conduït el progrés tecnològic.

El conegut sociòleg Zygmunt Baumann és autor d'unes anàlisis molt intel·ligents sobre aquesta qüestió. A més de lamentar la instrumentalització de la raó denunciada per l'Escola de Frankfurt –una raó que "fa" coses però que no es pregunta quines coses "ha de fer"–, Baumann afirma que la imposició d'un ordre social qualsevol genera inevitablement nous desordres. I això perquè sempre hi haurà un "desencaixament" entre el discurs teòric que legitima aquest ordre i la realitat social empírica sobre la qual es pretén aplicar.

Doncs bé, hi ha col·lectius d'individus –el cas dels jueus– que en la història han estat vistos com éssers "ambigus", difícilment classificables en una ordenació de "classes discretes". Però quan va arribar el període dels "nacionalismes" la cosa es va agreujar: els jueus ara no s'acobraven al nou ordre racional, sinó que eren un "esborrall escampat" en la totalitat unitària homogènia: "Eren dins però no eren de dins" apunta Baumann. I per això aquests "estranyats" que no pertanyien a la "classe normal" van haver de ser eliminats.

Una última afirmació d'aquest autor: la idea de progrés tan venerada per la modernitat estableix el futur i amb això la mateixa condició de l'individu, el qual queda reduït a simple agent operant en la consecució d'un objectiu tan borrós. S'esvaeix llavors la "humanitat" de les persones de carn i os, meres peces d'una maquinària gegantina que algun dia assolirà el seu objectiu: en aquest cas, el Tercer Reich dels mil anys.

Cal al·ludir també, ja que no deixen de tenir cert crèdit entre alguns, a algunes explicacions pintoresques. Així, Stein va publicar en una revista un article sobre l'holocaust i la història del judaisme. El model teòric que utilitza és el de la ja esmentada psichistòria. El treball, en síntesi, pot ser considerat fins i tot greument ofensiu per a les víctimes del genocidi, ja que pràcticament se les culpa de les seves desgràcies.

Segons Stein, l'holocaust va ser el resultat de la confluència de dos factors: la disponibilitat jueva per al sacrifici i la necessitat dels nazis de resoldre els seus problemes col·lectius intrapsíquics projectant el seu "self dolent" sobre els jueus. La passivitat dels jueus, tantes vegades analitzada, s'explicaria com una forma atàvica de complicitat del poble jueu en la solució final. De manera que és en el mateix sentit de la història del judaisme on es trobaria l'explicació d'Auschwitz. L'holocaust no és doncs un esdeveniment aïllat en la història dels jueus. Aquests tindrien un paper inconscientment determinant en la producció dels desastres històrics que han patit durant dos mil anys. El passatge del Gènesi en el qual Abraham està disposat a matar el seu únic fill Isaac seria la clau per explicar l'holocaust, sempre segons Stein.

Històricament els jueus han assumit el paper d'un Isaac col·lectiu castigat per un Déu colèric. La proclamació de la innocència no altera la voluntat del botxí. D'aquesta manera els jueus es van autoconstituir com a poble màrtir disposat a sacrificar-se, però alhora han esperat la redempció per part de Déu. Com es pot advertir, l'holocaust es presta a discursos interpretatius molt variats.

Per què Alemanya es va deixar arrossegar

Una de les preguntes més insistents en la literatura sobre el nazisme és la següent: quines poden ser les raons per les quals un país com Alemanya es va

identificar i fins i tot va venerar un personatge com Hitler? Primer cal recordar que aquest va pujar al poder mitjançant una maniobra política ordida per Hindenburg i Von Papen, entre d'altres, com una manera de controlar aquell que consideraven un demagog menyspreable, que fracassaria en poc temps i quedaria fora de l'escenari polític. Però Hitler no solament no va desaparèixer, sinó que amb un "ascens irresistible" va arribar a comptar amb el suport entusiasta de la majoria dels alemanys.

Kressel, un conegut especialista en psicologia política, creu que hi ha tres respostes fonamentals no excloents per respondre a aquesta qüestió. Primer, una de les claus de l'èxit de Hitler va ser el seu antisemitisme profund i persistent, una autèntica obsessió. Kressel sosté que el seu odi envers els jueus va "ser la raó per la qual va buscar el poder en primer lloc". Va creure fermament que els jueus constituïen una desgràcia per a la humanitat. I com hem vist, aquests prejudicis encaixaven perfectament en la tradició antisemita alemanya, i de fet no desentonaven amb el militarisme prussià i la mateixa estructura autoritària de la família alemanya.

Però a tot això cal afegir-hi altres coses. D'una banda, el factor citat que va afavorir el seu ascens al poder: la humiliació mai no oblidada que va significar per a Alemanya la vergonyosa rendició a Versalles, de la qual els nazis van acusar jueus i comunistes. I, de l'altra, Hitler va millorar sensiblement el benestar

econòmic d'Alemanya. A més no es va enfrontar obertament amb les esglésies, va aixafar qualsevol oposició política, va restaurar l'ordre social, va recuperar l'orgull nacional. I, sens dubte, va reduir la "por" de la gent, aquesta emoció tan important en política, tal com sabem des de Hobbes. És indubtable que Hitler va ser un gran orador, i el seu discurs va encaixar bé amb les necessitats i els interessos de les classes mitjanes i altes. A més, va comptar amb l'ajuda d'un malèfic mestre de la propaganda com Goebbels.

El segon argument desenvolupat per Kressel tracta d'explicar la conversió al nazisme d'aquells que no només no van votar Hitler el 1933, sinó que hi estaven en contra. El gener d'aquell any Hitler tenia el suport de la meitat dels alemanys, però disset mesos després el van aclamar gairebé el 90 per cent dels alemanys. Rebutjada l'apel·lació al terror, hi ha dues nocions procedents del camp de la psicologia social que poden ajudar a entendre una transformació tan massiva.

La primera s'inscriu en una vella qüestió com és la relació entre actituds i conducta. És a dir, la discrepància freqüent entre el que pensem i sentim i el que fem. Una de les diverses respostes a aquest problema consisteix a afirmar que és la conducta, precisament, la que causa les actituds, i no al revés, en la línia d'aquella repetida afirmació marxiana que "no és la consciència la que determina la vida, sinó la vida la que determina la consciència". En aquesta línia

d'argumentació, tant la teoria de la dissonància com la teoria de l'autopercepció sostenen que és precisament analitzant el comportament propi com el subjecte infereix les seves actituds.

Per tant, com observa Kressel, viure en una "gàbia nazi" –diaris, mítings, converses elogioses sobre Hitler– va poder suscitar en molts actituds pronazis. La segona noció psicosociològica també té a veure amb les actituds, i concretament amb les tècniques per a la seva modificació. Una d'aquestes és l'anomenada tècnica del peu a la porta: si algú cedeix davant de peticions sense importància, serà més fàcil que després accedeixi a requeriments de més abast. Hitler va anar graduant les seves mesures antisemites mitjançant lleis que, una a una, no van ser rebutjades majoritàriament. Però una vegada admeses les primeres les altres van ser tolerades progressivament encara que fossin autènticament perverses.

Finalment, el tercer argument sobre el fervor dels alemanys cap a Hitler es refereix als orígens de l'holocaust. Està ja generalment acceptat que el genocidi va ser possible per la participació, directa o indirecta, de milions d'alemanys. Com escriu Hilberg, un prestigiós historiador especialista en el règim nazi, en l'holocaust van participar tots els components de la vida organitzada d'Alemanya. Diversos ministeris van promulgar lleis antisemites, van organitzar les deportacions als camps, van confiscar béns jueus; empreses privades van utilitzar treballadors

condemnat i van subministrar gas letal per als forns crematoris, i personal de la universitat va expulsar professors.

Tot això va ser possible perquè milers de persones ho van permetre des dels seus llocs de treball. Avui sabem que no van fer la seva tasca perquè estaven aterrits. El règim no va assassinar ni va enviar als camp aquells alemanys que es van negar a matar innocents.

L'obediència a l'autoritat

Aquest últim argument enllaça amb el segon tipus d'explicacions sobre l'holocaust que hem denominat "d'obediència a l'autoritat". Una explicació, com ja es pot endevinar, ben coneguda en psicologia social. Durant els processos de desnazificació que hi va haver a Alemanya després de la guerra, milers d'alemanys van ser interrogats sobre les seves diferents responsabilitats en les atrocitats comeses pel règim nazi.

Entre ells es trobava, per exemple, Emanuel Schäfer, cap de la Gestapo a Colònia entre 1940 i 1942, i responsable de les deportacions de tretze mil cinc-cents jueus, dels quals en van sobreviure sis-cents. Es va exculpar afirmant que va fer allò "obeïent" ordres dels seus superiors.

En els judicis de Nuremberg, Keitel, mariscal de camp de l'exèrcit alemany i responsable directe de la matança de milions de persones a la Unió Soviètica, es va definir com un bon soldat que "obeïa" els seus superiors. Encara que va admetre que la guerra va ser

un error, va declarar que no se sentia culpable. Era un militar honorable que es va negar a demanar clemència i va sol·licitar ser afusellat, no penjat.

En aquest mateix judici, Goering, ministre de l'Aire i pràcticament número dos del règim, va negar conèixer l'existència de camps de concentració i es va desvincular de la promulgació de les lleis racistes. Aquest fanàtic covard va culpar Himmler, a qui odiava a mort, i va afirmar que al cap de cinquanta o seixanta anys s'aixecarien estàtues en la seva memòria a tot Alemanya. Es va qualificar com un polític que va complir amb el seu deure i que va restablir l'honor nacional després de la humiliació de Versalles.

Rudolph Hess va ser comandant del camp d'extermini d'Auschwitz. Abans de la seva execució va proclamar que era un patriota al servei del seu país, que sempre va valorar per sobre de qualsevol altra cosa l'"obediència a l'autoritat" i que, sens dubte, personalment no tenia res contra els jueus.

El comandant del camp d'extermini de Treblinka es deia Franz Stagnl. Aquest criminal va confessar que odiava veure sang, que estava molt descontent de la feina que feia i que va voler dimitir diverses vegades, però no el van deixar, de manera que va exercir les seves funcions "obeint" els seus superiors. Són uns quants exemples recollits per Johnson i Kressel, però se'n podrien citar molts més, ja que aquesta cançó es va escoltar milers de vegades en els processos contra els nazis. No en sabien res, i si es demostrava que sí

que ho sabien, simplement argumentaven que "van obeir ordres" disciplinadament.

Tot això ens remet als famosíssims experiments del psicòleg social Stanley Milgram. Una de les interpretacions de les troballes de Milgram va ser que, potencialment, en tots nosaltres "es cova un assassí". El 1979, en una entrevista, el mateix Milgram va afirmar que si a Estats Units es creessin una sèrie de camps d'extermini hi hauria personal suficient perquè funcionessin en qualsevol ciutat americana. Aquesta importància atribuïda a la situació concorda, d'altra banda, perfectament amb el que Ross va denominar "l'error fonamental d'atribució": atribuir a trets o a característiques internes dels agents l'explicació de les seves accions i minimitzar la influència de la situació en la qual aquestes accions es fan.

Sens dubte, els subjectes experimentals de Milgram –els que "van obeir", naturalment– han estat assimilats als buròcrates nazis –el cas d'Eichmann retratat per Hannah Arendt n'és un excel·lent exemple– que desapassionadament es van limitar a obeir les ordres dels seus caps.

No s'ha d'exagerar, tanmateix, la significació dels estudis de Milgram per a una adequada comprensió de l'holocaust. Diversos autors han formulat crítiques molt raonables sobre la mecànica aplicació dels processos d'obediència dels subjectes experimentals del psicòleg nord-americà als botxins. Certament, Milgram va posar de manifest, de manera alarmant,

com en determinades situacions es pot arribar a comportar la gent corrent. I també que sense aquesta tendència a obeir l'autoritat probablement no s'hauria produït l'holocaust, i que hom comet més fàcilment accions perverses si pot endossar als altres la seva responsabilitat.

Però són òbvies les diferències entre les atrocitats nazis i les respostes dels subjectes de Milgram. És clar que el nord-americà va obtenir obediència –durant una hora– a partir d'un valor positiu com era el d'augmentar el coneixement científic. I va assegurar que no hi hauria danys permanents per a les "víctimes". A més, cal recordar que, quan Milgram no era present donant ordres, el nivell d'obediència va disminuir.

En els camps d'extermini no hi va haver presència constant dels jerarques nazis, ni amenaces, ni pressions. Els botxins no simplement van acatar les ordres, sinó que les van interioritzar. Obeir un prestigiós científic amb motiu del progrés del coneixement no és el mateix, evidentment, que obeir l'assassí que ordena administrar gas letal a les cambres de dutxes. I finalment, un fet important: Milgram, obsessionat per demostrar el paper influent de la situació, va menysprear les evidents diferències individuals que hi havia en les respostes dels seus subjectes. Només una dada: dels 540 subjectes en les setze variacions experimentals, 324 –és a dir, el 60 per cent– van desobeir en algun moment la seqüència

d'ordres. Per què Milgram no va escriure un altre llibre per analitzar aquestes desobediències?

Les raons individuals

Les explicacions –en realitat simplistes– individuals (individualistes) del nazisme han estat majoritàriament proposades per la psicoanàlisi i més concretament per la psicohistòria. En definitiva, aquest mal absolut simbolitzat pel nazisme seria resultat del comportament d'un psicòpata: Hitler.

Per a uns, les seves angoixes eren tantes que va necessitar condensar-les i projectar-les paranoicament en un sol objectiu: els jueus. D'altres, com es podria endevinar, acudeixen a un complex d'Èdip mal resolt. En altres versions, s'explica que, quan va morir el pare de Hitler, un metge jueu, Edward Bloch, va emergir en la ment del futur genocida com a substitut del pare, cap a qui Hitler va desenvolupar forts sentiments ambivalents. Quan va morir la seva mare, Hitler va culpar el metge Bloch i a partir de llavors matar els jueus va ser un mitjà psicològic d'assassinar el pare.

Però la cosa no s'atura a aquí. També sembla que la maldat del genocida provenia del seu sentiment d'inseguretat perquè li faltava un testicle, perquè era sadomasoquista, obsessivoparanoide o narcisista. En definitiva, en la personalitat del cabdill nazi hi hauria la clau explicativa de tot el que va passar.

Més recentment, el psicoanalista Alford, utilitzant la teoria de Melanie Klein, ha aventurat una altra

interpretació psicoanalítica del nazisme recolzada en la figura del genocida. Melanie Klein sosté que en els humans hi ha una disposició innata per a l'odi i l'agressió. Aquest impuls ens portaria a destruir les coses bones i reemplaçar-les pel mal. El mecanisme que opera aquí és l'enveja, que busca eliminar les coses bones. Així les coses, la irresistible atracció dels alemanys cap a Hitler i que els conduiria a l'abisme, s'explica per la confusió en els seus seguidors entre objecte bo i dolent, de manera que la por i la culpa van convertir els jueus en l'objecte dolent.

Cada ésser humà, segons Klein, és constitutivament un genocida potencial, però en general les persones subordinem aquesta tendència monstruosa a estimar i tenir cura dels nostres, un altre impuls també innat. Doncs bé, és precisament la interacció entre el mal congènit que es cova dins nostre i certes ideologies i institucions el que explica el mal al món i concretament el nazisme. L'extermini jueu es va dur a terme amb una organització burocràtica gegantina i eficaç. La realització de tasques parcials en la xarxa organitzacional va permetre separar responsabilitat i eficàcia. El compliment rutinari del deure va exonerar d'incòmodes preguntes sobre els fins perseguits. Però tot això no és sinó una simple defensa contra la nostra còlera i agressió connaturals. El que sembla concloure Alford és que la interacció malaurada entre l'odi i l'agressió humans i la ideologia nazi explica satisfactòriament el genocidi. Però després

insisteix que és l'odi, intrínsec a la naturalesa humana, l'autèntica font del mal. És aquesta disposició natural la que exploten les ideologies de la barbàrie.

També en aquesta línia individualista s'inclou l'explicació que utilitza la noció de "personalitat autoritària" com a element fonamental en l'aparició del nazisme. Conclou la guerra, alguns estudis fets amb presoners de guerra alemanys van revelar una estructura autoritària en la seva personalitat. Així mateix, amb mostres de membres de les SS es va trobar un resultat idèntic, amb la particularitat que en aquest últim cas els subjectes havien tingut durant la seva infantesa figures maternes dominants de manera anormal. En qualsevol cas, sostenir que el nazisme es pot explicar apel·lant als nivells més alts o més baixos d'autoritarisme de la població alemanya és incórrer en un reduccionisme inacceptable.

L'última gran explicació psicologicoindividual dels desastres del nazisme ha estat desenvolupada per David Goldhagen en el seu llibre molt reeixit i voluminós *Los verdugos voluntarios de Hitler. Los alemanes corrientes y el holocausto*. Al començament del llibre, Goldhagen du a terme una crítica radical de les explicacions basades en factors històrics, econòmics, polítics o sociològics com els que hem vist. S'ha recorregut, escriu, a forces socials impersonals, estructures d'autoritat, mentalitats burocràtiques, personalitats despòtiques, institucions abstractes, sense reconèixer el que és evident: "que els assassins nazis

tenien opinions sobre el que estaven fent i que aquestes van fonamentar en gran mesura les opcions que prenen a l'hora d'escollir les seves actuacions". El seu enfocament, afirma l'autor, prescindeix d'explicacions universals, socials i psicològiques ahistòriques, com la idea que la gent obeeix qualsevol autoritat, o que actuarà de determinada manera per pressió del grup.

Els perpetradors eren alemanys

L'holocaust va ser un fenomen específicament alemany, un fet atroç, únic en la història d'Europa. I la seva autèntica naturalesa ha de ser explicada analitzant la societat alemanya i només la societat alemanya. Perquè els perpetradors de les matances van ser alemanys, uns nazis i altres no. Perpetrador, defineix Goldhagen, va ser tot aquell que "conscientment, va contribuir directament a la matança de jueus, en general qualsevol que treballés en una institució de matança genocida". Per exemple, aquells que van formar part d'un escamot d'afusellament o els que detenien i deportaven els jueus tot i que sabien quin era el seu destí, els que acordonaven les zones on es feien els afusellaments, els maquinistes dels trens que arribaven als camps d'extermini, els que denunciaven jueus.

Els còmplices alemanys, continua Goldhagen, es van tractar d'exculpar després de la derrota apel·lant a cinc arguments: una implacable pressió de l'aparell nazi

que els obligava a matar; si no obeïen eren castigats severament, i fins i tot ells mateixos eren assassinats; Hitler els va encisar i el van obeir cegament ajudats en això per l'educació tradicional en el respecte a l'autoritat de la societat alemanya. Hi va haver una enorme pressió social dels camarades a què no es podien sostreure; eren simples buròcrates –això va confessar Eichmann abans de ser penjat– que complien tan bé com podien la tasca assignada i van ser les institucions les responsables últimes del genocidi, i a causa de l'enorme fragmentació de les tasques, ignoraven l'objectiu final, l'extermini jueu.

Goldhagen va desmentint convincentment aquestes excuses, utilitzant un impressionant aparell documental. Un cop fet això, planteja la seva pròpia tesi que, en resum, és la següent: l'holocaust va ser un esdeveniment específicament alemany explicable fonamentalment per les creences antisemites de la societat alemanya en general i dels nazis en particular, sobretot d'Adolf Hitler. Van ser, per tant, les creences antisemites eliminacionistes –a l'existència de les quals, diu Goldhagen, va contribuir tan decisivament l'Església catòlica– les que van provocar que els alemanys corrents, dirigits pel més antisemita de tots, cometessin aquell crim espantós. Milions de ciutadans alemanys van ser responsables de l'holocaust.

L'explicació monocausal de Goldhagen, massa esquemàticament exposada aquí, ha desencadenat, com era previsible, un diluvi de crítiques, algunes de

les quals sintetitzarem. En primer lloc, naturalment, s'ha posat en relleu la impossibilitat d'explicar una cosa tan complexa com el nazisme a partir d'una sola causa, per molt central que sigui. L'anàlisi de Goldhagen incorre en un reduccionisme psicologista inacceptable, que no té en compte el context històric. Que els alemanys corrents eren majoritàriament antisemites sembla un fet ben confirmat, però Goldhagen no aporta evidència que aquest prejudici antisemita fos eliminador o exterminador.

D'altra banda, Hitler també va ordenar aniquilar milions de comunistes a Rússia: ¿va actuar també en aquesta matança un racisme exterminador antibolxevic? Més aviat sembla, com sosté Brannigan, que l'antisemitisme alemany va ser un component de la societat alemanya molt ben instrumentat per la diabòlica propaganda de Goebbels per enfortir la unitat grupal dels aris. La noció de prejudici antisemita eliminador denota l'existència d'una estructura cognitiva rígida, profunda, immune a variacions al llarg del temps. Però és evident que l'extermini jueu es va desenvolupar segons un procés a llarg termini. El març de 1942 gairebé el 80 per cent de totes les víctimes de l'holocaust encara eren vives. El febrer de 1943, onze mesos després, era justament al revés. És a dir, l'antisemitisme alemany va fluctuar al llarg del règim nazi i com Goldhagen celebra al final del seu llibre, va declinar molt considerablement després del final de la guerra.

Una segona crítica formulada a Goldhagen és la injustificable omisió en el seu llibre dels camps d'extermini. El nord-americà diu que no en parla perquè gairebé no hi ha dades fiables sobre el que hi va succeir, i afegeix que les cambres de gas no són el fet més rellevant del genocidi nazi. Sense cambres o amb aquestes, afirma, l'extermini s'hagués dut a terme igualment. Amb aquesta afirmació desposseeix l'holocaust d'una de les seves dimensions més terrorífiques perquè l'equipara amb una "matança" més de les que han tingut lloc al llarg de la història. Cosa, per cert, contradictòria amb la seva tesi que l'holocaust va ser un fenomen específicament alemany.

En tercer lloc, Leon Rappoport ha acusat Goldhagen de "negligent" i "arrogant". Es va voler fer famós –i evidentment ho va aconseguir– mostrant com la gent és pitjor encara del que pensem. No esmenta ni una sola vegada Marx o Freud, i això és intolerable quan es parla d'antisemitisme. I més important, és inadmissible la seva afirmació que l'antisemitisme és un fenomen estrictament alemany. Lituans, polonesos, russos i austríacs eren llavors tan antisemites com els alemanys. Cal dir pel que fa a aquest punt que Baumann ha introduït una diferència intel·ligent respecte als prejudicis que hi ha hagut durant la història de la humanitat i l'antisemitisme nazi: durant segles s'han perseguit i assassinat altres grups "estranyos" o "infidels" –recordeu sobre això l'Església catòlica– pel que feien. Hitler els va assassinar pel que

eren. I si un "infidel" es podia "convertir", un jueu no pot mai deixar de ser-ho: en la seva naturalesa, conclou Baumann, porta el seu pecat.

L'Escola de Frankfurt i Erich Fromm

Amb el que acabem d'exposar no s'esgota, ni molt menys, el repertori d'explicacions del nazisme. Diguem tan sols que en la prestigiosa Escola de Frankfurt, abans que Hitler la clausurés i els seus membres haguessin de fugir, es van fer una sèrie d'estudis interessantíssims sobre l'estructura d'autoritat de la família alemanya, que després van ser utilitzats per diversos autors per explicar l'antisemitisme en l'etapa americana de l'Escola.

Precisament un eminent membre d'aquesta escola, Erich Fromm, també jueu emigrat a Estats Units, és autor d'alguns estudis sobre Hitler i sobre el nazisme. En la que és probablement la seva millor obra, *La por a la llibertat*, publicada el 1947, Fromm desenvolupa una teoria sobre l'origen del règim hitlerià particularment interessant. D'entrada, invalida dues explicacions acceptades del nazisme. La primera sosté que es va tractar d'un fenomen econòmic (imperialista) i polític en què un partit autoritari va conquerir el poder de l'Estat i va atemorir la societat, que es va veure obligada a obeir els seus mandats criminals. La segona entén el nazisme com l'obra exclusiva d'un dement al capdavant d'una colla de dements.

Per a Fromm cap d'aquestes dues explicacions no

és per ella mateixa correcta, però la seva articulació sí que ho és, de manera que s'aplica a descriure la situació social d'Alemanya durant la República de Weimar: enorme declivi econòmic, depressió col·lectiva, desordre familiar i social. I, sens dubte, encara que Fromm no hi insisteix, por, molta por.

Hi havia un gran ressentiment tant entre els camperols com entre les classes mitjanes arruïnades, i molt odi en els obrers que van sofrir serioses derrotes en les seves reivindicacions socials i polítiques. Les classes dominants, que també tenien molta por, van veure Hitler, si més no momentàniament, com una persona profundament anticomunista que defensava en definitiva els seus interessos de classe. De manera que aquell "ningú" de classe mitjana-baixa, sense ofici ni benefici, tal com s'autodescriu a *Mein Kampf*, conquereix el poder, no per les astúcies de la raó, sinó després d'una desventurada combinació de factors.

La petita burgesia es va identificar amb el futur genocida que, hàbilment, mai no es va enfrontar amb el capital industrial alemany. I, sens dubte, en pocs anys va millorar de manera substancial la situació econòmica i social alemanya: milions de petits burgesos van obtenir ocupació, diners i poder en la burocràcia de l'aparell nazi, moltes vegades a compte dels jueus expulsats dels seus llocs de treball. El que va venir després no ho explica Fromm, però ja ho sabem.

L'anàlisi de Fromm pot ser complementada amb

els arguments de Glover. Molt agudament escriu que en la situació en la qual es trobava la República de Weimar –atur, ruïna econòmica, por– podia haver triomfat no Hitler, sinó el comunisme que també garanteix seguretat per mitjà de l'Estat. Però els que van guanyar van ser els nazis i va ser així perquè van manipular molt eficaçment els sentiments nacionalistes davant la "solidaritat internacionalista" marxista. Hitler no era precisament un il·lustrat i el nazisme mai no va defensar els drets de l'home, sinó que, de manera particularista, va exaltar fins a l'exacerbació els valors de la raça ària pura germànica.

Per a Glover l'explicació de l'holocaust no es basa separadament ni en l'antisemitisme alemany, ni en ens abstractes com la raó instrumental, la burocràcia, sinó, una vegada més, en una conjunció de totes dues: els assassinats van ser comesos per persones concretes i van ser organitzats per institucions. Glover creu que el genocidi va ser un esdeveniment "alemany", únic, amb trets propis en la història dels genocidis; no quant a nombre de morts, ja que en això el règim de Stalin, per exemple, el va superar, sinó per l'odi que va guiar tot el procés. Com afirma un autor, mai una nació amb el seu màxim dirigent al capdavant va anunciar primer i va assassinar després ancians, dones, nens, nadons, utilitzant tot l'aparell de l'Estat.

Finalment, seria injust no esmentar les anàlisis del nazisme que va fer el freudià-marxista Wilhem Reich en la seva obra *Psicología de las masas del fascismo*, la

publicació de la qual el 1933 li va valer, per cert, l'expulsió de la Societat Alemanya de Psicoanàlisi. Per a Reich el marxisme "vulgar" ha estat incapaç d'entendre l'ascens del hitlerisme perquè veu la ideologia exclusivament determinada per la infraestructura econòmica, sense advertir que és la ideologia la que reobre i influeix al seu torn aquesta última. La qüestió és explicar per què les masses van acceptar la ideologia del nazisme.

En una societat, afirma Reich, el desenvolupament tecnològic va sempre per davant de les estructures psicològiques dels individus, de manera que les condicions socials d'existència d'aquests no coincideixen amb les seves creences ideològiques. Si hi hagués una correspondència exacta entre situació econòmica i ideologia, ja hi hauria hagut una revolució a Alemanya. És la psicologia política la que ha d'explicar per què els explotats no es rebel·len. La psicologia de la classe treballadora està subjecta a un procés d'escissió: per la seva posició social els treballadors estan predisposats a la revolució, però la ideologia autoritària en la qual han estat educats tendeix a fer-los conservadors. Aquesta és la clau per a Reich: analitzar com actuen en la ment dels treballadors les forces reaccionàries i revolucionàries.

La psicoanàlisi heterodoxa de Reich sosté que la repressió cultural opera per mitjà del matrimoni i l'estructura familiar patriarcal. És la família –l'Estat en miniatura– la que va transformant el nen en un ciutadà

dòcil, submís, obedient a l'autoritat. El mecanisme bàsic subjacent a aquest procés és la repressió sexual per part de la família des de la infantesa. És aquesta repressió sexual la que produeix la mentalitat reaccionària de les masses i la seva tendència a sostenir un ordre social autoritari de manera que els explotats pensen, senten i actuen en contra dels seus interessos materials. I pel que fa a les classes mitjanes i baixes, base social majoritària del nazisme, la seva estructura familiar és igualment autoritària.

Però el petit burgès, en el seu desig de distingir-se de la classe treballadora, mostra orgullós la seva presumpta "moralitat sexual". S'identifica ideològicament amb la classe dominant i compensa així les seves misèries econòmiques fent ostentació d'un comportament sexual purità. D'aquesta manera utilitza abundantment els conceptes d'honor i deure —molt preuats pels feixistes— derivats de les seves actituds cap a la sexualitat.

En definitiva, conclou Reich, l'Estat nazi té un representant fidel en cada una de les famílies: el pare. És aquest el que reproduïx en els seus fills la repressió sexual i, com a conseqüència, l'obediència a l'autoritat. Reich parla després d'altres coses, per exemple de com Goebbels va manipular la relació mare-fill amb el patriotisme alemany, i també de la vinculació entre el nazisme i l'angoixa neuròtica sorgida de la repressió sexual. Així mateix, aventura una interpretació de l'esvàstica en clau psicoanalítica.

'Va ser Hitler un precursor?'

El mes de desembre de l'any 2002, en el seu discurs d'agraïment per haver estat guardonat amb el premi Nobel de literatura, Imre Kertesz –un supervivent del genocidi– va dir: "El que vaig descobrir a Auschwitz és la condició humana, el punt final d'una gran aventura al qual el viatger europeu va arribar després de dos mil anys d'història cultural i moral."

A més de les inescapables reflexions morals plantejades per l'episodi nazi –i per tantes matances que han tingut lloc en el sangonós segle xx, des del Gulag a Hiroshima, passant per Cambodja, Vietnam o Àfrica–, les anàlisis fetes des de les ciències socials ens han deixat ensenyaments que haurien de ser aprofitats. Una de les coses que més fa pensar de l'horror nazi és que els que van cometre aquells crims no estaven "fets d'una substància diferent de la nostra". Llevat d'una minoria, potser mentalment pertorbada, eren ciutadans corrents. El que no va ser corrent és la situació històrica en la qual van viure. Tot això ens fa comprovar, una vegada més, que qualsevol explicació justa dels comportaments humans ha de tenir en compte el "jo", però també la seva circumstància.

D'aquesta manera podem advertir com determinades situacions d'injustícia social, desordre, desocupació, propicien l'aparició de líders messiànics amb el suport total de milions de persones. Una

barreja explosiva de por, esperança, odi i ressentiment va portar els alemanys a preferir la dictadura, l'ordre i la seguretat a les llibertats de la democràcia parlamentària. I cal advertir la facilitat amb què la gent assumeix ideologies deshumanitzadores i pot cometre atrocitats per tal de complir amb el seu deure i obeir l'autoritat. I no menys important: sabem per les teories de la complexitat com causes insignificants poden desencadenar efectes colossals.

Probablement els milions d'alemanys que van votar Hitler el 1933 no van anticipar en absolut els crims que vindrien després. I els milions de persones que van fer funcionar la maquinària infernal del genocidi des dels seus llocs de treball rutinaris aparentment no es van sentir culpables de l'holocaust. Són —ara ja ho sabem— les conseqüències de les accions humanes imprevistes.

Quant al futur poc podem aventurar. Alguns articles i llibres recents parlen de la nova judeofòbia, de la tendència dels nous feixismes a organitzar-se per sobre de les fronteres, del nou antisemitisme europeu i fins i tot Carl Amery ens alerta sobre un perill futur quan es pregunta: "Va ser Hitler un precursor?". I Tugendhat recorda els experiments nazis a Auschwitz a propòsit de la inquietant proposta de Peter Sloterdijk d'aplicar les novíssimes biotecnologies a la "millora moral" dels humans.

Probablement són merament manifestacions sense més relleu, incongruents amb la nostra

"postmodernitat líquida" en la qual ha desaparegut qualsevol sentit de la història. Això no obstant, seria summament perillós perdre completament la memòria. En el camp de Dachau es pot llegir la frase de Santayana: "Qui oblida la història està condemnat a repetir-la."

Cal recordar, constantment, aquella advertència d'Albert Camus al final de *La pesta*, esplèndida paràbola de l'ocupació de França pel nazisme, publicada el 1947: "Sentint els crits d'alegria que pujaven de la ciutat, Rieux tenia present que aquesta alegria està sempre amenaçada. Doncs ell sabia que aquesta multitud feliç ignorava el que es pot llegir en els llibres, que el bacil de la pesta no mor ni desapareix mai, que pot romandre durant decennis adormit als mobles, a la roba, que espera pacientment a les alcoves, a les bodegues, a les maletes, als mocadors i als papers, i que pot arribar un dia en què la pesta, per a desgràcia i ensenyament dels homes, desperti les seves rates i les envii a morir en una ciutat feliç."

Bibliografía

- **Agamben, G.** (2002). *Lo que queda de Auschwitz*. València: Pre-textos.
- **Browning, C.** (2002). *Aquellos hombres grises. El batallón 101 y la #solución final# en Polonia*. Barcelona: Edhasa.
- **Burleigh, M.** (2002). *El Tercer Reich. Una nueva historia* (ed. original 2000). Madrid: Taurus.
- **Dimsdale, J. E.** (1980). *Survivors, victims and perpetrators. Essays on the nazi Holocaust*. New York: Hemisphere.
- **Fromm, E.** (1995). *El miedo a la libertad*. Barcelona: Paidós.
- **Gellately, R.** (2002). *No sólo Hitler. La Alemania Nazi entre la coacción y el consenso*. Barcelona: Crítica.
- **Goldhagen, D. J.** (1997). *Los verdugos voluntarios de Hitler. Los alemanes corrientes y el Holocausto* (ed. original 1996). Madrid: Taurus.
- **Johnson, E. A.** (2002). *El terror nazi. La Gestapo, los judíos y el pueblo alemán* (ed. original 2000). Buenos Aires: Paidós.
- **Kelman, H. i Hamilton, L.** (1989). *Crimes of obedience: toward a Social Psychology of Authority and Responsibility*.

New Haven: Yale University Press.

- **Klemperer, V.** (2003). *Quiero dar testimonio hasta el final. Diarios* (2 vols.). Barcelona: Galaxia Gutemberg.
- **Kren, G. M. i Rappoport, L.** (1994). *The Holocaust and the crisis of human behavior*. New York: Homes and Meier.
- **Lifton, R. J.** (1986). *The nazi doctors: medical killing and the Psychology of genocide*. New York: Basic Books.
- **Mate, R.** (2003b). *Memoria de Auschwitz: Actualidad moral y política*. Madrid: Trotta.
- **Traverso, E.** (2003). *La violencia nazi. Una genealogía europea*. Buenos Aires: FCE.
- **Wistrich, R. S.** (2002). *Hitler y el Holocausto* (ed. original 2001). Barcelona: Mondadori.